

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**  
**КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ДИНАМІКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ДО**  
**СЛУЖБИ**

**Кваліфікаційна робота (проект)**

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 07-231 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Анастасія ГОЛДАЄВА

Керівник: к. психол. н., доцент Вікторія  
КАЗІБЕКОВА

Рецензент д. психол. н., професор Олена  
БЛИНОВА

Херсон 2020

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ 1. Теоретичне дослідження психологічної готовності до військової служби.....</b>	<b>8</b>
1.1. Вивчення поняття готовності як психологічного феномену.....	8
1.2. Структура психологічної готовності особистості та її компоненти.....	15
1.3. Характеристика психологічних особливостей військової діяльності.....	22
<b>Висновки до першого розділу.....</b>	<b>28</b>
<b>РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження динаміки психологічної готовності військовослужбовців до несення служби.....</b>	<b>30</b>
2.1. Опис процедури дослідження та обраних методик.....	30
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	36
<b>Висновки до другого розділу.....</b>	<b>73</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>78</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>81</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>89</b>
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету .....	89

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Аналіз наукової літератури свідчить про те, що в сучасній науці існує неоднозначне розуміння готовності особистості до професійної діяльності. Однак незважаючи на різноманітні та дещо відмінні погляди науковців на структуру готовності особистості до діяльності, вони лишаються одностайними у тому, що основні складники готовності визначаються саме змістом та умовами конкретної професійної діяльності людини.

Готовність військовослужбовця до несення служби являє собою стійке, багатоаспектне утворення, яке містить в собі низку компонентів, що у своїй сукупності дають можливість суб'єкту успішно здійснювати службово-бойову діяльність.

Військова діяльність, як і будь-яка інша, вимагає від особистості, в першу чергу, морально-психологічної готовності до праці взагалі, тобто розуміння та усвідомлення військовослужбовцями необхідності виконувати свої службові обов'язки та готовність здійснювати цю діяльність, удосконалювати себе, розвиватися як професіонал заради вдосконалення своєї діяльності. Готовність до військової діяльності являє собою складний ієрархізований феномен, що потребує системного підходу до його розгляду, а саме виокремлення в ньому окремих компонентів, а також встановлення зв'язків між ними.

В сучасних умовах, що доводиться переживати українцям, проблема готовності особистості до несення військової служби набуває особливої актуальності та соціальної значущості, що й обумовлює необхідність розширення наукових досліджень з даної тематики. Тому тема нашої кваліфікаційної роботи є дуже важливою та актуальною.

Питанням визначення категорії «готовності» займались К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Ж. Вірна, Ф. Генон, А. Деркач, М. Д'яченко, Ю. Забродін, Є. Ільїн, Н. Кавуненко, Л. Кандибовіч, Т. Кобилянська, І. Кон, В. Крутецький, М. Левітов, О. Леонт'єв,

Т. Лозицька, І. Машук, Ф. Михайлів, Л. Нерсисян, В. Осьодло, Л. Потапкіна, Л. Рябокiнь, О. Скоробагата, В. Столін, Д. Узнадзе, В. Шадріков та ін. Проблеми дослідження психологічної готовності особистості знайшли своє відображення та одержали подальшого вивчення та розвитку в теорії і практиці психологічної підготовки до проходження військової служби, першу чергу саме в тих галузях психологічних знань, що досліджують діяльність людини в особливих, напружених, екстремальних умовах. Дослідженням цієї проблеми займалися В. Бондаренко, В. Варваров, О. Глотчкін, О. Добрянський, Д. Іщенко, В. Каширін, О. Колесніченко, М. Коробейніков, П. Корчемний, Л. Кузнєцов, Я. Мацегора, В. Мірошніченко, С. Мул, В. Осьодло, О. Ростунов, О. Столяренко, В. Сисоєв, С. С'єдін, М. Феденко, В. Юсов та ін., що аналізували процес психологічної підготовки військовослужбовців з урахуванням специфіки їх діяльності.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Кваліфікаційна робота магістра виконана в межах тематичного плану кафедри практичної психології соціально-психологічного факультету ХДУ «Особистісні та ситуаційні ресурси особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер U119U103458).

**Мета** дослідження полягає в дослідженні психологічних особливостей динаміки готовності до військової діяльності у військовослужбовців з різним досвідом служби.

Для досягнення мети ми поставили перед собою виконання наступних **завдань**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння готовності особистості до діяльності, розглянути її структуру.

2. Ознайомитися з психологічними особливостями службово-бойової діяльності військовослужбовців.

3. Емпірично дослідити динаміку готовності до несення служби у військовослужбовців з різним досвідом (осіб, що не мають взагалі

досвіду військової служби; мають досвід строкової служби та осіб, що мають досвід контрактної служби).

**Об'єкт** дослідження: готовність військовослужбовців до професійної діяльності.

**Предметом** дослідження виступає динаміка психологічної готовності до військової діяльності у військовослужбовців з різним досвідом служби.

**Теоретико-методологічною основою наукового дослідження** виступають: теоретичні положення, що пов'язані з теорією єдності психіки та діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв та ін.), основні положення про готовність до діяльності у межах функціонального підходу (М. Дьяченко, Є. Ільїн, Л. Кандилович, В. Ковальов, М. Левітов, Л. Нерсесян, В. Пономаренко, В. Пушкін); принципи особистісного підходу (Б. Анан'єв, Л. Божович, Я. Коломинський, О. Михайлова, Л. Орбан-Лембрик, О. Шепілова); особистісно-діяльнісного підходу (Л. Виготський, А. Деркач, Є. Клімов, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); системно-структурного підходу до розуміння особистості (К. Платонов); основних положень про установочні детермінанти діяльності та поведінки (Д. Узнадзе, І. Блажава).

У кваліфікаційній роботі використані **методи дослідження** теоретичного аналізу наукової літератури з теми дослідження, аналіз, синтез та узагальнення теоретичних підходів, емпіричний аналіз з використанням *методики «Прогноз»*, для діагностики нервово-психічної нестійкості, схильності до зривів в стресовій або екстремальній ситуації та схильності до суїцидальної поведінки з метою дослідження емоційно-вольового компонента психологічної готовності до військової служби, *опитувальника «Дослідження вольової саморегуляції»* О. Зверькова та Є. Ейдмана для визначення рівня розвитку вольової саморегуляції досліджуваних військовослужбовців з метою дослідження емоційно-

вольового компонента психологічної готовності до військової служби, методики «Семантичний диференціал» Ч. Осгуда, для вивчення суб'єктивного аспекту відношення до себе як до військовослужбовця з метою дослідження когнітивного компоненту, Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI) для дослідження складових особистісного компонента психологічної готовності до військової служби та методики «Структура мотивації трудової діяльності» для визначення структури мотивації військовослужбовців з метою вивчення мотиваційного компонента психологічної готовності військовослужбовців до служби в армії. Також використовували методи математико-статистичної обробки емпіричних даних: t-критерій Ст'юдента,  $\phi$  – критерій Фішера, U – критерій Манна-Уїтні.

**Наукова новизна.** Доповнено наукові знання про особливості психологічної готовності військовослужбовців до військової діяльності та розглянуто динаміку готовності військовослужбовців.

**Практичне значення:** за допомогою отриманих результатів в перспективі можна розробити узагальнену корекційну програму для військовослужбовців з різним досвідом служби з метою оптимізації формування психологічної готовності військових до успішного виконання навчальних і бойових завдань. Отримані результати будуть корисними для роботи військового психолога з особовим складом. Також отримані результати сприятимуть розробці окремих рекомендацій для сержантського та офіцерського особового складу щодо формування, супроводу та моніторингу психологічної готовності до військової діяльності у військовослужбовців з різним досвідом служби.

**Апробація результатів дослідження** проходила на засіданні кафедри практичної психології соціально-психологічного факультету Херсонського державного університету (протокол № 7 від 24.11 .2020 р.). За матеріалами кваліфікаційної роботи опубліковано статтю

«Динаміка готовності військових до служби» в альманаху «Магістерські студії» 2020 року.

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків, списку використаних джерел, що нараховує 64 джерела.

## РОЗДІЛ I

### ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

#### 1.1. Вивчення поняття готовності як психологічного феномену

Аналізуючи різноманітні інтерпретації поняття «готовність», які існують у сучасній науковій думці, необхідно зазначити, незважаючи на наявність значної кількості досліджень, про те, що на сьогодні немає єдиного визначення поняття готовності особистості до діяльності. Також існують досить різні підходи до розуміння її сутності та структури. Це пояснюється складністю та багатогранністю досліджуваного явища.

I. Кучерявенко розглядав готовність як «вирішальну умову швидкої адаптації до умов праці і подальшого вдосконалення кваліфікації майбутнього спеціаліста. За своєю суттю, готовність – це поєднання стійких і ситуативних установок на активні і цілеспрямовані дії (як під час навчання, так і на старті професійної кар'єри)» [31, с. 61].

О. Степанов готовність особистості до дії трактує як «стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечує ефективне виконання певних дій» [53, с. 89]. Автор конкретний стан готовності особистості до дії окреслюється поєднанням факторів, що розкривають різні рівні готовності: фізичну підготовленість, потрібну нейродинамічну забезпеченість дії, психологічні умови діяльності. В залежності від наявних умов виконання, провідною може виступати одна з зазначених сторін готовності до діяльності.

У наукових працях зустрічається й інше тлумачення готовності до професійної діяльності. Так, Б. Ананьєв розглядає поняття готовності до високопродуктивної діяльності як «вияв здібностей» [2], М. Д'яченко та Л. Кандибович – як «складне структурне утворення» [15], О. Ухтомський – як «оперативний спокій» [54]. Оперативний спокій є



готовність, що може встановлюватися на різних рівнях. Механізм зазначеного стану, як вважає О. Ухтомський, «спирається на рухливість нервових приладів, які забезпечують перехід від оперативного спокою до термінової дії» [54].

На думку Д. Узнадзе, готовність – це «психологічна установка, на основі якої ґрунтується діяльність. Установку можна віднести до одного з компонентів структури цілеспрямованої дії, вона є внутрішнім станом людини як певним чином організованої системи. Установка визначає стійкість і спрямованість діяльності в умовах, що змінюються» [61, с. 214].

В. Молотай зазначає, що психологічна готовність виступає складним станом, у якому проявляються як психічні процеси, так і особистісні якості, властивості, характеристики людини в цілому. Автор зазначає, що «психологічна готовність – це системний стан, що відповідає різним рівням психологічної регуляції, містить особистісно-значеннєвий, ситуативно-цільовий та операціонально-виконавчий рівень. Психологічна готовність містить здатність до психологічної саморегуляції, готовність діяти у нестандартних умовах, здатність передбачати, антиципіювати майбутнє, виробляти на них певну реакцію організму» [37, с. 15].

У науковому дослідженні І. Машук надає наступне визначення готовності: «це особливий психічний стан, зумовлений комплексом об'єктивних та суб'єктивних чинників, який характеризується оптимальною мобілізацією всіх ресурсів організму й утворюється внаслідок розвитку сукупності особистісних якостей та завдяки цілеспрямованій підготовці особистості» [35, с. 3]. Під «сукупністю особистісних якостей» науковець розуміє в першу чергу саме професійно-значущі якості особистості, враховуючи при цьому й інтелектуальні та вольові здібності; наявність у особистості індивідуально-оптимального рівня емоційного збудження; усвідомлення

власних цілей; наявність професійної спрямованості, мотивів, установок, потреб; наявність необхідних для професійної діяльності знань, навичок та умінь [35].

Отже, слід зазначити, що у психологічних наукових дослідженнях досить значну увагу зосереджено на конкретних проявах та видах готовності, а саме: установці (Д. Узнадзе), передстартовому стану перед змаганням (В. Алатворцев), готовності до виконання бойового завдання (О. Столяренко та ін.) тощо. Також вагомий внесок зробили для ширшого розкриття змісту поняття готовності до професійної діяльності професіограмні дослідження (С. Геллерштейн, І. Шпільрейн та ін.), дослідження профпридатності до діяльності (Ж. Вірна, К. Гуревич, Г. Зараковський та ін.), а також дослідження професійного самовизначення (П. Атутов, Є. Клімов, В. Чебишева, Є. Шумілін та ін.).

Однак, не зважаючи на відмінності в розуміння та трактуванні поняття готовності, значна частина науковців дотримується думки, що це особливий психічний стан.

М. Левітов зазначає, що «психічні стани складають найвагомішу область внутрішнього світу особистості. Вони характеризують психічну діяльність в цілому в даний період часу. Поза психічними процесами немає і не може бути ніяких психічних станів, вони тісно пов'язані з індивідуальними властивостями особистості» [32, с. 458]. Разом з тим автор дещо розмежовує процеси і стани, стверджуючи, що «психічні стани – фон, на якому відбуваються психічні процеси» [32, с. 459].

Стан готовності зумовлений стійкими психічними особливостями людини, проте він не характеризується перенесенням якостей і станів в нову ситуацію. На стан психологічної готовності особистості впливають певні умови, в яких діяльність здійснюється. До зовнішніх і внутрішніх умов, що впливають на психологічну готовність, слід віднести: зміст завдань, складність, новизну, творчий характер; особливості

стимулювання дій і результатів; попередній нервово-психічний стан людини; обстановку діяльності; рівень мотивації; оцінку ймовірності його досягнення; особистий досвід людини в мобілізації сил для рішення задач великої підвищеної складності; самооцінку власної підготовленості; вміння контролювати і регулювати стан готовності; стан здоров'я і фізичне самопочуття; вміння самоналаштуватися [15, с. 18-19].

Крім готовності як психічного стану, існує і проявляється готовність як стійка характеристика особистості. Її називають по-різному: підготовленість, тривала або стійка готовність. Вона діє постійно, вона не потребує кожного разу у зв'язку з поставленим завданням формуватися наново. Будучи завчасно сформованою, ця готовність – суттєва передумова успішної діяльності.

На думку О. Тімченка, який розглядає проблему готовності у низці функціональних станів, для досягнення готовності необхідним є: адекватне відображення спеціальності, професійної майстерності, вміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для реалізації діяльності. А якщо це так, стан готовності можна формувати і розвинути [57].

Є. Романова розглядає готовність до професійної діяльності на двох рівнях: загальну генералізовану особистісну готовність та «спеціальну» професійну готовність (що розглядає, як своєрідний синтез психологічних феноменів і понять на різних етапах становлення професіонала [47]). На її думку, говорячи про готовність в ракурсі професійної підготовки спеціаліста, слід «врахувати і профпридатність суб'єкта професійної діяльності, його спрямованість, професійну підготовленість, його психічні стани. Профпридатність передбачає оцінку рівня розвитку психічних функцій і професійних здібностей, доповнення їх спеціальними знаннями і особистим досвідом разом з розвитком загальної системи регуляції діяльності, формуванням систем

цінностей; дозволяє говорити про підготовленість професіонала; сформованість систем мотивації і управління психічним станом приводить до оцінки готовності професіонала до виконання конкретного і професійного завдання» [47, с. 49].

О. Колесніченко, аналізуючи різноманітні підходи до вивчення психологічної готовності особистості до професійної діяльності зазначає, що це явище виступає складним цілісним утворенням психіки людини, що поєднує в собі ряд психологічних феноменів, що мають між собою тісні взаємозв'язки, мають досить складну динамічну структуру. Автор вважає, що трактування психологічної готовності особистості до професійної діяльності слід через уявлення про властивості, риси, якості особистості, їх сукупність, що зумовлюють стиль діяльності людини та базуються на оцінці професійно необхідних властивостей людини [23].

М. Кужель готовність особистості до професійної діяльності розглядає як «психічний стан, що виникає у результаті усвідомленого або неусвідомленого відображення психологічної структури професійної діяльності і який характеризується певними мотивами, операційними та регуляційними властивостями особистості» [30, с. 3].

В. Жукова розглядає готовність як цілісне утворення, що вирізняється психофізіологічною, емоційно-вольовою, когнітивною мобілізацією особистості під час її включеності в професійну діяльність. Автор визначає, що «готовність – це властивість особистості, що розвивається в результаті накопичення життєвого досвіду, який базується на формуванні позитивного ставлення до даної діяльності, усвідомлення мотивів і потреб» [16, с. 119]

Готовність до професійної діяльності В. Бондаренко розглядає як «стан, що передуює певній діяльності, у якому концентруються можливості людини; він проявляється перед, під час виконання й при завершенні службового завдання; стан готовності до професійної діяльності має різні рівні й компонентну структуру; прояв готовності

залежить від особливостей особистості й умов діяльності» [4, с. 15]. Автор вважає, що «готовність до того або іншого виду діяльності є цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, настанови, настроєність на певну поведінку». Отже, професійну готовність особистості В. Бондаренко розглядає як інтегративне особистісне та соціально-психологічне утворення, що забезпечує стабільну ефективність здійснення обраної професійної діяльності. Така готовність може досягатися під час моральної, психологічної, професійної і фізичної підготовки та являється результатом усебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, що характерні для конкретної професійної діяльності [4].

Отже, результати аналізу наукової літератури вказують, що на сьогоднішній день у психологічній науці сформулювалося два основні теоретичні підходи до вивчення психологічної готовності до професійної діяльності:

1. Функціональний підхід трактує готовність як певний стан психічних функцій особистості, в межах якого психологічна готовність характеризується як певний психічний стан, що виступає умовою високих результатів, досягнень під час професійної діяльності. Цей підхід пояснює психологічну готовність як певний стан особистості, як вибіркової активності, що спонукає її до діяльності; як стану, що передує усвідомленій поведінці; як установки, що функціонує на загальному фоні активності людини; як типову поведінку людини в соціальному житті (О. Асмолов, Є. Ільїн, О. Конопкін, Є. Кузьмін, О. Лазаренко, М. Левітов, Ш. Надірашвілі, Б. Смірнов, О. Тімченко, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.). Цей підхід представлений здебільшого в дослідженнях військової, спортивної психології та психології діяльності в особливих, екстремальних умовах.

2. Особистісний підхід, що розглядає готовність, як набір індивідуально-особистісних якостей, що містить в собі пізнавальний, мотиваційний і вольовий компоненти та обумовлений характером виконуваної діяльності. Психологічна готовність трактується як результат підготовки людини до певного виду діяльності. Тому готовність виступає стійким, складним ієрархічним утворенням особистості. Отже, в межах зазначеного підходу готовність розглядається як прояв індивідуально-особистісних якостей, що обумовлені безпосередньо характером діяльності. Представники: Б. Ананьев, Л. Божович, А. Большакова, О. Ковальов, І. Кон, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Мерлін, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн, В. Столін, Я. Чаплак, І. Чеснокова, Є. Шорохова та ін.

Отже, більшість дослідників зазначають, що готовність до професійної діяльності – це складне психологічне, особистісне утворення, активний діяльнісний стан людини, складна якість, яка містить в собі систему інтегрованих властивостей.

Незважаючи на різні підходи, учені єдині в переконанні, що психологічна готовність до діяльності, яка характеризується особливими умовами перебігу, є складним цілісним утворенням психіки людини, основою успішності її дій та передумовою до її ефективної діяльності.

## **1.2. Структура психологічної готовності особистості та її компоненти**

Як свідчить аналіз наукової літератури, на сьогоднішній день має місце неоднозначне розуміння структурної моделі психологічної готовності особистості до діяльності. Теоретичний аналіз явища готовності свідчить про те, що цей феномен є багаторівневою системою психічних особливостей людини, які виступають суб'єктивними умовами її успішної професійної діяльності, має складну структуру.

Виділяють різні складові компоненти структури психологічної готовності та різні засади її формування.

Н. Кавуненко у своїх наукових дослідженнях зазначає, що до важливих факторів формування психологічної готовності особистості до професійної діяльності можна виділити внутрішні та зовнішні. Автор зазначає, що до внутрішніх відносяться «біопсихічні й фізіологічні особливості, які виконують функцію передумов професійного розвитку, впливають на його темп (властивості активованості й лабільності нервової системи, наявність функціональної системи інтуїтивно-чуттєвого відображення, загальна психофізична активність та ін.); соціальнопрофесійна активність (позитивний соціально-спрямований рух у процесі професійного становлення потребує розумної активізації духовних, психічних і фізичних сил); мотиви і смисли професійної діяльності, які забезпечують її успішність (гуманістична спрямованість, специфічна професійна спрямованість і гнучка «Я-концепція», позитивна мотивація навчання, мотивація досягнення особистості та друге); потреба в реалізації свого професійно-психологічного потенціалу з урахуванням спрямованості на самопізнання, що передбачає

відкритість до змін, філософське і творче ставлення до життя, пошук її значення й прийняття відповідальності за її здійснення й самовираження в ній» [20, с. 3]. До зовнішніх чинників належать: «соціально-економічні умови, що виступають як об'єктивні обставини процесу професійного становлення і є активним, утворюючим початком у цьому; провідна навчально-професійна та професійна діяльність, які забезпечують системне бачення особистості; особистісна підготовка, що включає обов'язкову роботу з розвитку професійно важливих якостей майбутнього фахівця, надання психологічної допомоги в особистісному зростанні на базі особистісно-розвивальної освіти» [20, с. 4].

В. Молотаєм було визначено наступні критерії психологічної готовності військовослужбовців до службово-бойової детальності: «1) усвідомлення військовослужбовцем особистісного та соціального сенсу участі у службово-бойовій діяльності; 2) стійкість та адаптивна урегульованість дій; 3) своєчасність і доцільність оперативних службово-бойових дій; 4) адекватність дій правоохоронним нормам і умовам службово-бойових ситуацій» [37, с. 16]. Наведений автором перелік показників щодо зазначених критеріїв психологічної готовності є достатньо широким, але, на нашу думку, не всі з наведених ним показників можна віднести саме до психологічної готовності. Зазначена «фізична здатність долати труднощі» характеризує все ж таки фізичну готовність, а «якість застосування зброї, бойової техніки» – професійну.

М. Томчук у структурі психологічної готовності особистості до діяльності виокремлює такі взаємопов'язані компоненти, як мотиваційна, загальна професійна й емоційно-вольова готовності. Їх генезис і динаміка обумовлені впливом цілого ряду соціально-економічних, вікових та індивідуальних чинників [59].

У своїх наукових працях В. Платонов встановив, що «в структурі мотивації особистості до правоохоронної діяльності провідними є соціально значущі мотиви, мотиви розвитку і вдосконалення особистості



(у старшокласників, крім того, – мотиви матеріального характеру). В групу супідрядних мотивів входять утилітарні та мотиви престижності професії» [44, с. 325].

Також ним було встановлено, що емоційно-вольова готовність особистості характеризується її здатністю до саморегуляції поведінки, психічних станів в екстремальних ситуаціях служби. Репрезентативним показником рівня розвитку емоційно-вольової готовності виступає соціально-ситуаційна тривожність особистості, що проявляється в емоціогенних ситуаціях служби. Автор встановив, що «найбільшу тривожність у курсантів викликають ситуації, пов'язані зі змістом та складністю військової служби і уявленнями майбутніх офіцерів про свою готовність до неї, уявлень про сформованість необхідних для цієї діяльності якостей особистості. Найбільш емоціогенними для них є ситуації, пов'язані з приниженням особистості, з виконанням наказів командирів, які несумісні зі службовими функціями та ін.» [43, с. 11].

Також В. Платонов зазначає, що мотиваційні та вольові компоненти психологічної готовності особистості до правоохоронної діяльності мають значний вплив на загальну готовність особистості до виконання функцій офіцера [44].

О. Тарновська на основі аналізу функціонального та особистісного підходів до трактування психологічної готовності запропонувала розуміти психологічну готовність до діяльності як інтегративне утворення, що складається із трьох взаємозумовлених і взаємозалежних підструктур: 1) функціональна, що містить в собі такі компоненти: мотиваційний (мотиви вибору професії, діяльності, орієнтація на її цінності); когнітивний (знання спеціальних дисциплін); операційний (наявність вмінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань); 2) емоційна (настроєність, впевненість у собі як у фахівці, стан задоволеності професією); 3) особистісна (професійно важливі якості особистості: вольові, моральні та ін.) [8, с. 159].

На думку М. Корольчука і В. Крайнюка, структура психологічної готовності має такі компоненти, як: позитивне ставлення до своєї діяльності, професійні риси, сприйняття, уява, мислення і пам'ять, емоційно-вольова стійкість, професійні знання, уміння, навички і звички, відносність рис характеру, темпераменту, здібностей відносно властивостей діяльності [25].

О. Бикова у структурі психологічної готовності офіцерів пожежної охорони до професійної діяльності виокремила п'ять основних складових, а саме «1) морально-психологічна готовність (компоненти – мотиваційний, морально-орієнтаційний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оцінно-змістовий); 2) командирська готовність (компоненти – природний таланти лідера, розуміння соціальної значущості бойового завдання, відповідальність, інтуїція, висока творча активність, оптимізація своєї управлінської діяльності, сміливість, рішучість, врівноваженість, упевненість, переконливість, чіткі команди, оперативність прийняття рішення, готовність до ризику); 3) авторитативна готовність (компоненти – спонукальний, регулятивний, трансформативний, інформаційно-пізнавальний, регенеративний, виховально-дисциплінуючий, морально-етичний, авторитетно-престижний, посадовий, управлінський, лідерський, харизматичний); 4) креативна готовність (компоненти – генератор ідей, евристична творча діяльність, професійне честолюбство, інсантність, дивергентність, пошук, гнучкість розуму, наукова комунікабельність, глибина знань і ємність тезаурусу, високий науковий авторитет); 5) комунікативна готовність (компоненти – психологічна сумісність, активна життєва позиція, відданість обов'язку, єдність поглядів з колективом, професійне товариство, взаємодопомога, повага до колег, до правил співжиття, здатність до самовиховання, самокритичність, відсутність егоцентризму, здатність до спілкування,

володіння професійною мовою, ситуаціями професійного мовлення)» [3, с. 12].

В. Ягупов до основних структурних елементів психологічної готовності військовослужбовців відносить [63]:

– мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою і розуміння необхідності, оцінка своїх можливостей щодо управління психічними станами на основі накопиченого досвіду;

– пізнавальний – наявність необхідним обсягом відповідної інформації, який потрібен для цілеспрямованої діяльності в умовах бойової обстановки;

– емоційний – переживання почуття впевненості у своїй готовності, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах;

– вольовий – забезпечує воїнам можливість подолання труднощів сучасного бою.

О. Колесніченко зазначав, що враховуючи особливості професійної діяльності працівників Міністерства надзвичайних ситуацій України, слід зазначити, що структура психологічної готовності представляє собою вияв сукупності взаємопов'язаних компонентів, а саме мотиваційних, вольових, регуляторних, когнітивних та типологічних сторін психіки з їх співвідношенням із зовнішніми умовами та завданнями, покладеними при виконанні професійних обов'язків [23].

На думку автора «емоційний компонент психологічної готовності до діяльності тісно пов'язаний з іншими її структурними елементами, сприяє створенню оптимального напруження, загальної активації організму на майбутню діяльність, спонукає, скеровує і регулює її, забезпечує емоційну стабільність, стійкість до зовнішніх стресогенних чинників» [24, с. 57].

Однак варто зазначити, що Л. Матохнюк стосовно психологічної готовності майбутніх офіцерів до успішного виконання професійної діяльності визначила лише три компоненти готовності: «мотиваційно-ціннісний компонент, що визначає вибірккову спрямованість на професійну діяльність (потреба успішно виконувати професійні завдання, стійка позитивна мотивація до професії, інтереси, ідеали фахівця, вищі почуття, переконання в необхідності професії, бажання досягти успіху і показати себе з кращого боку та ін.); когнітивний – охоплює систему знань, необхідних для успішної діяльності (знання професійних обов'язків, функцій, оцінка їх суспільної значущості, знання способів, методів, засобів вирішення професійних завдань, усвідомлення своїх можливостей, здібностей, знання особливостей та ймовірних змін у службовій діяльності та ін.); операційно-діяльнісний – характеризує низку здібностей особистості щодо ефективного виконання службових функцій (продуктивне сприйняття, навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність та ін.)» [34, с. 62].

О. Пасько виокремлює три складові структури психологічної готовності до діяльності працівників органів внутрішніх справ: особистісний, соціальний та діяльнісний компонент. Автор зазначає, що «особистісний компонент – це готовність адекватно визначити власні можливості у разі необхідності їх розвивати та вдосконалювати; бути повноцінним членом держави, який повинен вміти забезпечувати власний фізичний, духовний та культурний розвиток» [41, с. 17]. Оскільки працівник органів внутрішніх справ перебуває у постійному колі суспільних відносин, то він має бути прикладом щодо власних життєвих позицій, особистісного ставлення до держави, культури тощо.

«Соціальний компонент – це готовність взаємодії працівника міліції із соціумом і тими макро- та мікрогрупами, в яких він перебуває повсякденно» [42, с. 57]. Тобто, взаємовідносини із оточуючим

середовищем, вміння працівників органів внутрішніх справ орієнтуватись у колі сучасних правовідносин, знаходити правомірні психологічні прийоми спілкування для отримання необхідної інформації. Та обумовлюється обізнаністю у сучасних тенденціях розвитку соціуму і на основі цього формуються професійні здібності.

А діяльнісний компонент, на думку автора, «це готовність до засвоєння та здійснення провідного виду діяльності» [41, с. 18].

Досліджуючи психологічну готовність фахівців спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, Я. Бондаренко довів, що «динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності утворюють такі взаємозалежні елементи: усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання іншими людьми; усвідомлення цілей, досягнення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання; осмислення й оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням подібних завдань і вимог; визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш ймовірних і допоміжних способів виконання завдань або вимог; прогнозування рівня розвитку інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення повного результату; мобілізація сил відносно до умов і завдань, самонавіювання в досягненні мети» [4, с. 16].

Отже, стан психологічної готовності особистості до професійної діяльності є комплексним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру.

Незважаючи на різні підходи, учені єдині в переконанні, що психологічна готовність до діяльності, яка характеризується особливими умовами перебігу, є складним цілісним утворенням психіки людини, основою успішності її дій та передумовою до її ефективної діяльності.

### **1.3. Характеристика психологічних особливостей військової діяльності**

Військова діяльність в широкому аспекті виступає формою суспільної діяльності людей, вона має соціально-політичний характер. З її допомогою здійснюється збройний захист інтересів держави та народу. Діяльність військовослужбовців забезпечує безпеку держави, сприятливі зовнішні умови для розбудови країни.

У вузькому аспекті військову діяльність розглядають як процес виконання військовослужбовцями завдань військової служби, вивчення бойової техніки і зброї, несення бойового чергування, ведення бойових дій проти ворога та ін. Військова діяльність характеризується певною специфікою взаємин, а саме строгістю субординації, а також необхідністю великою напруженістю власних зусиль. Військова діяльність специфічна за своєю структурою, засобами, прийомами, цілями, мотивами, зовнішніми і внутрішніми умовами здійснення. В мирний час головною метою військової діяльності виступає підготовка військовослужбовців до ведення бойових дій проти агресора, а під час військових дій – розгром противника. Результатом військової діяльності в мирний час є боєздатність і боєготовність військ, дисципліна, бойовий вишкіл; у воєнний час – досягнення перемоги [64].

Таким чином можна виокремити два головних види військово-професійної діяльності: діяльність в бойових умовах (бойова діяльність) та діяльність в звичайних (мирних) умовах.

Бойова діяльність – це активність військовослужбовців, що спрямована на досягнення цілей збройної боротьби. Слід зазначити, що бойова діяльність є досить специфічною щодо своїх цілей і завдань, умов, засобів, психологічного змісту. Має власні психологічні закономірності, внутрішню структуру, мотиви, цілі, способи, за допомогою яких на бойову діяльність можуть впливати ряд факторів: військово-політичний, військово-технічний, ідеологічний і психологічний, керівництво колективом, бойова та психологічна підготовка особового складу та ін. [60].

Процес військової діяльності включає в себе усвідомлення військовослужбовцями поставленого перед ними завдання; формування мотивів та розробка плану необхідних дій; використання засобів і прийомів діяльності; регулювання дій відповідно до поставленого завдання; оцінку і перевірка отриманих результатів відповідно до поставленої задачі, з тим, що передбачалося зробити. Сутність і структура військової діяльності можуть змінюватися залежно від того індивідуальною вона є чи груповою або діяльністю по керівництву особистим складом. Завжди у військовій діяльності усебічно проявляються особистість і колектив, їх мислення, воля, досвід, почуття і настрої, спрямованість, здібності [58].

Психологічний зміст і структура бойової діяльності обумовлені тим, що під час виконання службово-бойових завдань вирішуються досить складні завдання, пов'язані з ризиком для життя, знищенням цінностей, втратами в людях і техніці, переживаннями, можливими фізичними стражданнями, незручностями. Ведення бою пов'язане з підвищенням моральної і юридичної відповідальності за чітке виконання

покладених обов'язків, вимагає досить сильного психічного і фізичного напруження всіх сил військовослужбовців [49].

Завжди діяльність особистості має свої мотиви. Бойова діяльність теж не є винятком. Діяльність військовослужбовців під час виконання службово-бойових задач має свої спонукальні мотиви, до яких відносяться: потреби, бажання, почуття, прагнення, переконання, інтереси, ідеали, та ін.

Психологічна готовність до бойової діяльності розглядається як цілісне, сукупне вираження особистості. Показниками його виступають внутрішня налаштованість і доцільна мобілізація всіх сил на активні бойові дії. Психологічна готовність сприяє успішному виконанню поставленої мети, ефективному використанню власних знань, досвіду військовослужбовцями. Вона захищає від зниження ефективності діяльності військовослужбовців з початком бойових дій та сприяє подоланню напруженості в небезпечних для життя ситуаціях [54].

І. Пампура зазначає, що «психологічні особливості діяльності військовослужбовців передбачають наявність у солдат певних основних опорних психологічних якостей, що формуються під час навчання, праці, інших обставин життя. Ці якості виступають передумовою оволодіння професійною діяльністю військовими, в процесі реалізації якої відбуваються деякі особистісні зміни, розвиваються та вдосконалюються професійно важливі якості, здійснюється становлення особистості військовослужбовця» [40, с. 248].

Індивідуально-психологічні якості військовослужбовця представляють собою сукупність сформованих компонентів його особистості. Їх зміст обумовлений провідними психічними властивостями особистості, до складу яких входять спрямованість, темперамент, характер і здібності.

Спрямованість особистості військовослужбовця проявляється в цілях військової служби, моральних поглядах солдат, їх переконаннях,



ідеалах, життєвих установках, цілеспрямованості, прагненні досягати значущих для військовослужбовця життєвих цілей, мотивах поведінки, рівні професійної підготовки, військово-професійної діяльності [1].

Темперамент визначається відповідно до типу нервової системи. Темперамент здійснює вплив як на прояв почуттів особистості, швидкість перемикання уваги, так і на інші психічні процеси, враховуючи прояв рис характеру, поведіння воїнів під час несення служби, на їхній реакції в ситуації небезпеки. Тобто, темперамент впливає на хід та результати практичної діяльності людини. Вагоме значення для впливу на темперамент має сформована адекватна самооцінка військовослужбовцями, усвідомлення власних переваг та недоліків в особистій динаміці поведінці, а також створення сприятливої атмосфери робочого настрою колективу, підрозділу, наявність підтримки активності, емоційної піднесеності та сформованість відчуття впевненості у всьому особового складу [46].

Основними професійно необхідними властивостями у військовослужбовців виступають: сила; стійкість і працездатність; ставлення до колективу, командирів, до товаришів по службі, до себе як до військовослужбовця, до військово-професійної діяльності; цілеспрямованість; принциповість і відповідальність при виконанні військово-професійних завдань; відношення до матеріальних і моральних стимулів [22].

Науковці зазначають, що здібності військовослужбовця відображаються в опануванні ним різноманітними видами військово-професійної діяльності.

Як зазначає В Ягупов: «не менш значущими для військовослужбовця виступають вольові якості. До професійно важливих відносяться: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, самовладання, старанність, самостійність, здатність приймати самостійні рішення і їх виконання, ініціативність. Високий рівень сформованості

вольових зусиль у військовослужбовців необхідний для виконання ними дій у стані гострого психічного і нервового напруження, втоми, страху, в екстремальних умовах, щоб змогти небезпечній ситуації мобілізуватися та виконати поставлене службово-бойове завдання» [64, с. 219].

Цілеспрямованість – є вольовою характеристикою, що характеризується наявністю чіткої мети, неухильним прагненням до її досягнення, незважаючи навіть на можливі труднощі військової служби. Витримка та самовладання проявляються в умінні особистості стримувати за необхідності власні почуття, гальмувати імпульсивні дії, мобілізуватися, підпорядковувати себе поставленій меті. Наполегливість для військовослужбовця надає йому можливість продовжувати діяльність у небезпечних та складних умовах, незважаючи на тимчасові невдачі й перешкоди. Наполегливість є однією із найважливіших якостей військовослужбовців, що сприяють їм в досягненні мети. Рішучість як вольова якість особистості надає можливість військовослужбовцям виконати прийняте рішення без зайвих вагань. Особистість, що має низький рівень рішучості, зазвичай не може довести розпочату справу до кінця і характерно прояв невпевнені в правильності вибору засобу виконання рішення. Вагомою умовою рішучості виступає сміливість, тобто готовність військовослужбовця йти на ризик. Безумовно, рішучість військових має ґрунтуватися на розсудливості й лише тоді вступати в дію, коли воїн остаточно вирішує, як йому діяти. Дисциплінованість – прояв волі, що характеризується усвідомленим, чітким та своєчасним виконанням обов'язків. Зазначена риса проявляється в умінні підпорядковувати власні дії потребам військової служби, поставленим військово-бойовим завданням. Усвідомлена дисциплінованість військовослужбовця характеризується не підкоренням за примусом, а добровільним виконанням, що ґрунтується на розумінні необхідності, усвідомленні свого військового обов'язку. Дисциплінованість також містить в собі ініціативу, творчість у

розв'язанні поставлених задач, підвищене відчуття відповідальності за результати вольових дій, самостійність та розвинений самоконтроль [63, с. 160-161].

Досить вагомий вплив на змістовність і якість професійної діяльності військовослужбовця мають його емоційні якості, що відображаються у внутрішньому (емоційному) стані солдата відносно до явищ і об'єктів навколишнього світу, спонукаючи таким чином його до активності, подолання труднощів. Я. Мацегора зазначає, що «емоційні якості характеризуються спрямованістю переживань, сформованістю почуття професійного обов'язку, здатністю управляти своїм емоційним станом в екстремальних умовах військово-професійної діяльності» [46, с. 214].

О. Добрянський зазначає, що у бойовій обстановці почуття військовослужбовців особливо загострюються. У різних умовах вони комплексно виражаються у вигляді напруження, нервового очікування, бойового пориву тощо. В екстремальних умовах у багатьох солдат проявляються маловивчені особистісні властивості, резерви психіки й організму [11].

В. Ягупов стверджує, що «поведінкові та психічні реакції людини, а також психогенні розлади, які розвиваються в екстремальних умовах діяльності, різноманітні по своєму прояву. Характер і інтенсивність їх прояву залежать від різних факторів, у тому числі від об'єктивних обставин – факторів екстремальної обстановки, гостроти і сили їх впливу. Але психогенні порушення, що виникли внаслідок травмуючих обставин військової діяльності, як правило, пов'язані з емоційною сферою. Багато досліджень свідчать, що більшість людей (приблизно 50-75%) при виникненні екстремальних ситуацій в перші миті виявляються приголомшені і малоактивними, втрачають контроль над своїми вчинками. Однак навіть у найважчих умовах близько 25% людей

зберігають самовладання, правильно оцінюють ситуацію, чітко і рішуче діють відповідно до обставин» [63, с. 156].

Отже, військова діяльність в теперішній час відбувається в складних, досить екстремальних умовах тому вимагає від особистості військовослужбовця високого рівня розвитку психологічної готовності, сформованості спеціальних здібностей, властивостей, якостей. Військова діяльність характеризується високою динамікою, напруженістю, невизначеністю та новизною ситуації, суперечливістю інформації, загрозою здоров'ю, дефіцитом часу тощо. Зазначені фактори виступають джерелом психічної напруженості і вимагають від всіх сфер особистості військовослужбовця достатньо високого рівня розвитку.

### **Висновки до першого розділу**

Результати теоретичного аналізу проблеми психологічної готовності військовослужбовців до служби в армії, сутнісне окреслення й визначення ключових параметрів досліджуваного феномена дали підстави для таких висновків:

1. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновки про різномірність, неоднозначність та суперечність у трактуванні досліджуваного феномена. Готовність до професійної діяльності досліджується на основі двох основних підходів: функціональний та особистісний. Функціональний підхід розглядає готовність як певний стан психічних функцій людини, в межах якого психологічна готовність характеризується як певний психічний стан, що є умовою високих результатів, досягнень під час виконання того чи іншого виду діяльності. Особистісний – як набір індивідуально-особистісних якостей, який включає в себе пізнавальний, мотиваційний і вольовий компоненти та зумовлений характером виконуваної діяльності.

2. Психологічна готовність є специфічним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, між компонентами

якої існують функціональні залежності. Психологічна готовність значною мірою зумовлюється стійкими психічними особливостями, що характеризують індивідуально-психологічний склад особистості.

3. Не існує єдності і в поглядах на структуру психологічної готовності. Виділяють різні складові компоненти структури та різні засади її формування.

4. Проаналізувавши науково-психологічну літературу з питання структури психологічної готовності, встановлено, що існують більш сталі компоненти готовності особистості до діяльності, а саме: мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, особистісний. Успішна службова діяльність в умовах ризику залежить від рівня сформованості у працівників основних компонентів психологічної готовності. Їх цілеспрямоване формування істотно впливає на успішність виконання службових завдань в умовах ризику.

5. Встановлено, що військова діяльність – це процес виконання військовослужбовцями завдань військової служби, вивчення бойової техніки і зброї, несення бойового чергування, ведення бойових дій проти ворога. Вона специфічна за своєю структурою, за своїми цілями, мотивами, засобами, способам і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами здійснення. Психологічна готовність допомагає воїнам успішно приступити до практичної реалізації поставленої мети, ефективно використовувати свої знання.

7. Розглянуто індивідуально-психологічні якості необхідні військовослужбовцям для успішної служби, а саме: спрямованість, темперамент, характер, здібності, вольові та емоційні якості.

## **РОЗДІЛ 2.**

### **ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО НЕСЕННЯ СЛУЖБИ**

#### **2.1. Опис процедури дослідження та обраних методик**

У другій частині нашого дослідження ми поставили за мету дослідити психологічні особливості динаміки готовності до військової діяльності у військовослужбовців з різним досвідом служби.

Дослідження проводилося на базі військової частини А 1836. Емпіричну вибірку склали військовослужбовці, віком від 18 до 32 років. Загальна кількість досліджуваних складала 60 чоловік. До складу нашої вибірки увійшли 20 осіб, що не мають взагалі досвіду військової служби (тільки прийняли присягу); 20 осіб, що мають досвід строкової служби; 20 осіб, що мають досвід контрактної служби (3 роки).

Психологічна готовність – є синтезом особливостей особистості, які виступають суб'єктивними умовами її успішної професійної діяльності, характеризується складною структурою.

Ми взяли за основу нашого дослідження погляди О. Тарновської, яка виділила когнітивний (раціональна оцінка себе як військовослужбовця), емоційно-вольовий (відображає емоційну стійкість, рівень вольової саморегуляції), мотиваційний (система мотивів, що скеровує особистість до діяльності) та особистісний (комплекс особистісних рис особистості, що сприяють ефективній військово-професійній діяльності) компоненти готовності особистості до діяльності [8].

Для досягнення поставленої мети нами були використані наступні методи:

1. Методика «Прогноз», для діагностики нервово-психічної нестійкості, схильності до зривів в стресовій або екстремальній ситуації та схильності до суїцидальної поведінки з метою вивчення емоційно-вольового компонента психологічної готовності військовослужбовців до служби в армії [36].

2. Опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана для визначення рівня розвитку вольової саморегуляції досліджуваних військовослужбовців з метою вивчення емоційно-вольового компонента психологічної готовності [62].

3. Методика «Семантичний диференціал» Ч. Осгуда, нами використовувалася для вивчення суб'єктивного аспекту відношення до себе як до військовослужбовця з метою дослідження когнітивного компонента психологічної готовності військовослужбовців до військової служби [28].

4. Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI) – дослідження особистісних характеристик військовослужбовців з метою вивчення особистісного компонента психологічної готовності [45].

5. Методика «Структура мотивації трудової діяльності» для визначення структури мотивації військовослужбовців з метою вивчення

мотиваційного компонента психологічної готовності військовослужбовців до служби в армії [18].

6. Методи математико-статистичної обробки даних (t-критерій Стьюдента,  $\phi$  – критерій Фішера, U – критерій Манна-Уїтні) [51].

Для діагностики ми розробили спеціальні бланки для відповідей і надавали кожному досліджуваному.

В своїй роботі ми використовували *методику «Прогноз»* [36], що призначена для первинного виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості. Методика дозволяє виявити окремі дохворобні ознаки порушень особистості та оцінити ймовірність їх розвитку, а також проявів у поведінці й діяльності людини.

Містить чотири шкали – шкала «щирості», «нервово-психічної стійкості», «схильності до суїциду» і шкала «схильності до містичного зриву».

1 шкала – шкала «відвертості, щирості» дозволяє характеризувати ставлення до соціального оточення та рівень самокритичності особистості. 2 шкала – шкала «нервово-психічної стійкості» відображає стійкість до стресів, вміння адаптуватися в нових умовах, рівень розвитку саморегуляції. 3 шкала – «схильність до суїциду» характеризує наявність ознак депресивного синдрому, тенденцію у поведінці на самознищення або можливо наявність факторів, що можуть спровокувати до вчинення самогубства. 4 шкала – «схильність до містичного зриву (або нервово-психічного)». Також слід зазначити, що за допомогою цієї шкали можна одержати додаткову інформацію про надчутливість, замикання в собі, образливість [36].

Обробку даних слід розпочинати зі шкали щирості з метою оцінити достовірність відповідей досліджуваних. Не рекомендується використовувати отримані данні досліджуваного, якщо у нього за шкалою щирості співпадає 10 та більше відповідей.



Далі в своїй роботі ми використовували *опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана* [62], з метою визначення рівня розвитку вольової саморегуляції досліджуваних військовослужбовців, тобто з метою діагностування міри володіння власною поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, станами та спонуканнями.

Результати анкетування виражаються кількісним показником, на основі якого визначається величина індексів вольової саморегуляції за показниками загальної шкали «Вольова саморегуляція» та індексів за субшкалами «Наполегливість» та «Самовладання». У загальному вигляді під рівнем вольової саморегуляції розуміють міру опанування особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями, станами. Субшкала «Наполегливість» характеризує силу намірів людини, її прагнення до завершення розпочатої справи. Субшкала «Самовладання» відображає рівень довільного контролю емоційних реакцій та станів [62].

Для дослідження складових особистісного компонента психологічної готовності до військової служби було використано *Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI)* [45]. Опитувальник призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації і регуляції поведінки.

Опитувальник містить в собі дванадцять шкал. Шкала I має назву «невротичність» та характеризує рівень невротизації особистості. Шкала II називається «спонтанна агресивність». Вона допомагає виявити та оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Шкала III – депресивність дає можливість діагностувати ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Шкала IV (дратівливість) дозволяє виявити у досліджуваних емоційну стійкість. Шкала V – називається «товариськість» та характеризується як потенційні

можливості та реальні прояви соціальної активності. Шкала VI відображає стійкість до стресу. Вона має назву «врівноваженість». Шкала VII – реактивна агресивність, ціль якої виявити чи присутні досліджуваним агресивні відносини з соціальним оточенням. Шкала VIII має назву «сором'язливість» та відображає схильність до стресового реагування на звичайні повсякденні життєві ситуації. Шкала IX – відкритість, дозволяє характеризувати відношення до соціального оточення та рівень самокритичності. Шкала X має назву «екстраверсія – інтроверсія». Шкала XI – емоційна лабільність. Ця шкала допомагає виявити нестійкість емоційного стану, який проявляється в частих змінах настрою, підвищену збудливість, роздратованість, недостатню саморегуляцію [45].

Особливості сформованості суб'єктивного аспекту відношення до себе як до військовослужбовця, що виступає складовою когнітивного компонента психологічної готовності до військової служби, запропоновано діагностувати за допомогою методики *семантичного диференціала (варіант, адаптований в НДІ ім. В. Бехтерева)* [28]. Досліджуваним було запропоновано за допомогою семантичного диференціалу оцінити себе як військовослужбовця, закреслюючи одну цифру в кожній строчці у відповідності до того, наскільки виражена у них та чи інша якість. 3 бали свідчить про яскраву вираженість, 2 бали – виражено, 1 – слабо виражено, 0 балів – не виражено ні ця якість, ні протилежна їй. Обробка результатів здійснюється за допомогою ключів. Підраховуються значення оцінки, сили, активності. Їх максимальні значення можуть коливатися від +21 до -21 балів.

При застосуванні СД для дослідження самооцінки значення фактору Оцінки (О) свідчать про рівень самоповаги. «Високі значення» цього чинника говорять про те, що досліджуваний приймає себе як особистість, схильний усвідомлювати себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, в певному значенні задоволений собою.

Фактор Сили (С) свідчить про розвиток вольових сторін особистості, як вони усвідомлюються самим досліджуваним. Його «високі значення» говорять про упевненість в собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у важких ситуаціях.

Фактор Активності (А) інтерпретується як свідчення екстравертованості особистості. «Позитивні» значення вказують на високу активність, товариськість, імпульсивність [28].

Також в роботі було використано методику «*Структура мотивації трудової діяльності*» [18] для визначення структури мотивації військовослужбовців з метою вивчення мотиваційного компонента психологічної готовності військовослужбовців до служби в армії. В основу методики покладена концепція про внутрішню та зовнішню мотивацію. Зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні та зовнішні негативні.

На основі отриманих результатів досліджуваних визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс представляє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: внутрішньої мотивації, зовнішньої позитивної мотивації та зовнішньої негативної мотивації.

#### ***Методи математико-статистичної обробки даних.***

***T - критерій Стьюдента*** застосовується в тому випадку, коли потрібно дати відповідь: чи відрізняються достовірно, тобто надійно, результати однієї групи від результатів іншої групи. Тобто, t-критерій Стьюдента застосовується для перевірки гіпотези про суттєвості або неістотності відмінності двох вибірових середніх та враховуючи умову досить великих обсягів вибірок ( $n \geq 30$ ), або переконавшись, що статистичні ряди близькі до нормального закону розподілу. t-критерій застосовується у двох варіантах – коли порівнювані вибірки незалежні (не пов'язані) і коли вони залежні (пов'язані) [51].

$F$  – *критерій Фішера* рекомендований у використанні для співставлення двох вибірок за частотою виразності факту, який вивчає дослідник. Критерій надає оцінку достовірності відмінностей між відсотковими частками емпіричних вибірок, в яких діагностовано факт, який ми вивчаємо.

$U$  – *критерій Манна-Уїтні* використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем будь-якої ознаки, виміряної якісно. Дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками [51].

## 2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

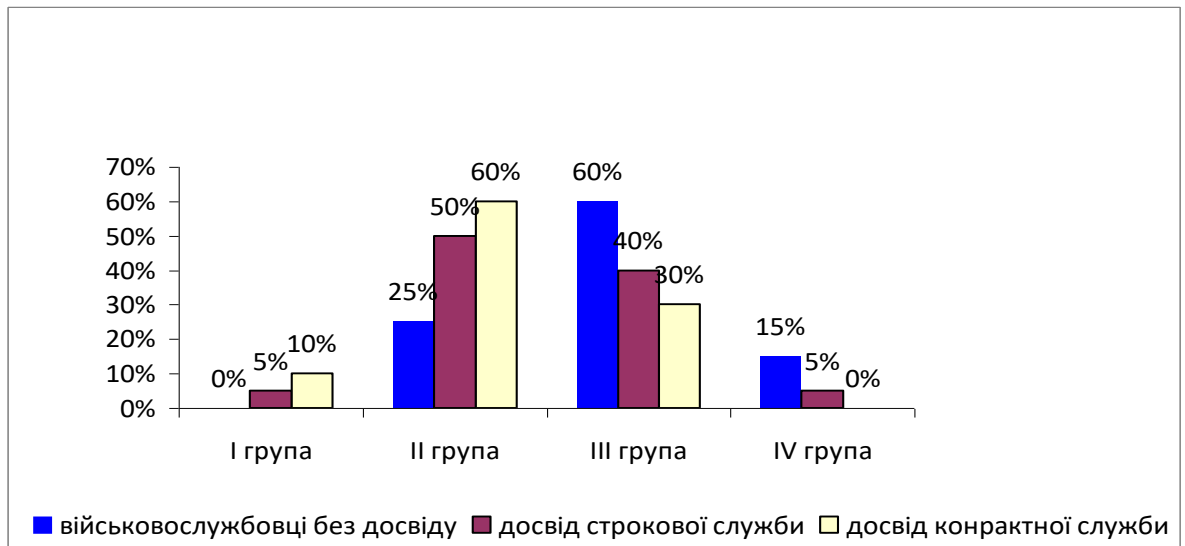
При проведенні *методики «Прогноз»*, з метою виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості, було отримано наступні результати.

За шкалою щирості 90 % досліджуваних військовослужбовців набрали менше 10 балів, що свідчить про їх прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми. 10 % досліджуваних набрали 10 балів, що свідчить про нещирість, прагнення демонструвати себе з позитивної сторони, надавати соціально бажані відповіді. Тобто, для них властиво проявляти виражену тенденцію демонструвати себе в більш вигідному світлі, демонструючи суворе дотримання соціальних норм. Також такі результати можуть свідчити про низький рівень самокритичності у досліджуваних військовослужбовців. А отже, ми їх результати будемо розглядати як нижчі на одну групу показники.

За шкалою нервово-психічної стійкості 5 % досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби, 10 % досліджуваних

військовослужбовців із досвідом контрактної служби мають високу нервово-психічну стійкість (І група), однак жодний досліджуваний без досвіду військової служби не має високої стійкості. Результати зображені на рис. 2.1. Тобто, вони є емоційно стійкими, не схильними до нервових зривів, мають високий рівень самоконтролю власної поведінки, організм військовослужбовців володіє високими резервами стійкості, є стресостійкими, схильні витримувати значне психічне та фізичне напруження.

Також встановлено, що 25 % досліджуваних без досвіду військової служби, 50% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби та 60% досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби, мають хорошу нервово-психічну стійкість (ІІ група). Тобто, вони мають достатню нервово-психічну стійкість, вміння адаптуватися в нових соціальних умовах, характерний достатній рівень саморегуляції. Властивий надійний захист від дії стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базується на впевненості в собі, оптимістичності та активності. Отже, нервово-психічні зриви для даних досліджуваних є малоімовірними. При наявності інших позитивних даних їх можна рекомендувати на спеціальності, що потребують підвищеної нервово-психічної стійкості.



**Рисунок 2.1 – Графічне зображення результатів досліджуваних за шкалою нервово-психічної стійкості за методикою «Прогноз»**

У 60% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 40% досліджуваних з досвідом строкової служби та 30% досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби діагностовано III групу нервово-психічної стійкості, а саме задовільну. Тобто, ми можемо охарактеризувати їх як людей, які зазнають труднощів в процесі адаптації до нових умов. На них впливають стреси звичайних життєвих ситуацій, тому що їм властивий ненадійний захист від дії стрес-факторів. Досліджувані цієї групи менш впевнені в собі, ситуаційно оптимістичні. В поведінці можуть проявлятися агресивне ставлення до соціального оточення чи відлюдкуватість, інертність, зниження соціальної активності, імпульсивність поведінки. Вірогідні нервово-психічні зриви, особливо в екстремальних ситуаціях.

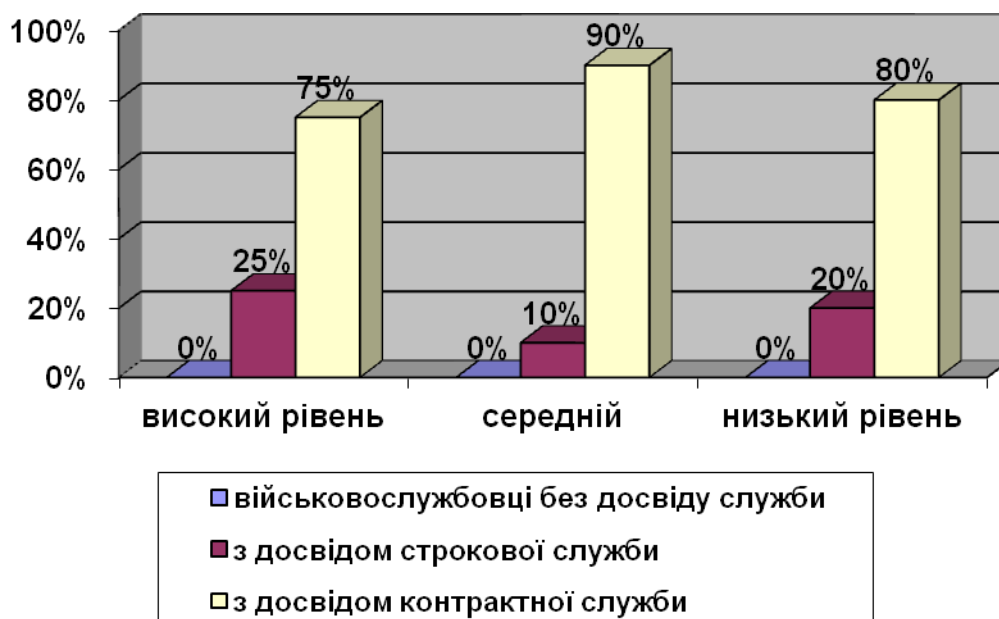
Крім цього нами було встановлено, що 15% досліджуваних військовослужбовців, що лише почали служити (без досвіду), 5 % досліджуваних строкової служби мають IV групу нервово-психічної стійкості. Однак, слід зазначити, що у жодного досліджуваного військовослужбовця з досвідом контрактної служби нами не діагностовано IV групи нервово-психічної стійкості. Особам, у яких діагностовано дану групу нервово-психічної стійкості, властиво мати

незадовільну нервово-психічну стійкість, характерна висока ймовірність зриву, мають низький рівень стресостійкості, досить складно переносити психічне та фізичне напруження, їх не можна допускати до несення вартової служби.

За шкалою схильності до суїциду у досліджуваних без досвіду військової служби, з досвідом строкової та контрактної служби не діагностовано значимих результатів. Отже, не виявлено тенденції в поведінці досліджуваних військовослужбовців на самознищення не залежно від досвіду військової служби.

За шкалою схильності до містичного зриву (або нервово-психічного) у 75% досліджуваних без досвіду служби, у 90% досліджуваних з досвідом строкової служби та у 80% досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби діагностовано низький рівень (див. рис. 2.2.). Тобто, для більшості військовослужбовців не залежно від досвіду служби не характерно прояв частих коливань настрою, підвищеної збудливості, дратівливості, недостатньої саморегуляції. Отже, вони не схильні до нервово-психічного зриву.

Однак 25 % досліджуваних без досвіду служби, 10% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової та 20% досліджуваних з досвідом контрактної служби мають тенденцію до нестійкості емоційного стану. Тобто, їм властиво проявляти надчутливість, підвищену образливість, що може негативно позначитися на їх емоційному стані, можуть проявлятися коливання настрою, агресивні тенденції в поведінці, схильність до нестабільного емоційно стану, відчувати виснаженість, підвищену збудливість, дратівливість, недостатню саморегуляцію, або проявляти образливість, що може негативно впливати на взаємовідносини з товаришами.



**Рисунок 2.2 – Розподіл результатів досліджуваних за шкалою «Схильність до містичного зриву» за методикою «Прогноз»**

Отже, аналізуючи отримані результати за методикою «Прогноз», нами було встановлено, що наявність достатньої нервово-психічної стійкості, вміння адаптуватися в нових соціальних умовах та вміння проявляти саморегуляцію є більш властиво для військовослужбовців з досвідом контрактної служби, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової служби чи взагалі без досвіду. Також нами не було виявлено тенденції в поведінці досліджуваних військовослужбовців на самознищення. А також нами було встановлено, що для більшості військовослужбовців не залежно від їх досвіду військової служби не властиво схильність до нервово-психічного зриву. Тобто, вони мають гарну емоційну стійкість, саморегуляцію, їм не властиво часте коливання настроїв.

При підрахунку  $t$  - критерію Стюдента, з метою оцінити достовірність відмінностей та виявити статистичні розбіжності вибірок за рівнем прояву нервово-психічної стійкості, схильності до суїцидальної поведінки та схильності до містичного зриву нами було використано  $t$  -критерій Стюдента для незалежних вимірів.



Виявлено достовірність розбіжностей за t-критерієм Стюдента між досліджуваними військовослужбовцями без досвіду служби та з досвідом строкової служби в рівні прояву нервово-психічної стійкості ( $t_{\text{емп}}=2,43 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ , що дозволило ухвалити рішення про прийняття альтернативної гіпотези ( $H_1$ ) та спростування нульової ( $H_0$ )). Отже, для військовослужбовців, які не мають досвіду військової служби, більш властиво наявність нервово-психічної нестійкості, ніж для військовослужбовців, які мають досвід строкової служби. Тобто, у військовослужбовців, що не мають жодного досвіду військової служби, більш вірогідно виникнення нервово-психічних зривів, особливо в екстремальних ситуаціях, ніж у військовослужбовців з досвідом строкової служби.

Також нами було виявлено результати підрахунку значимих розбіжностей рівнів прояву нервово-психічної стійкості військовослужбовців без досвіду та з досвідом контрактної служби за t – критерієм Стюдента, які свідчать про те, що військовослужбовці, які мають досвід контрактної служби, є більш нервово-психічно стійкими, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби ( $t_{\text{емп}}=2,34 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ). Отже, для військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво вміння адаптуватися в нових соціальних умовах, проявляти достатній рівень саморегуляції, мати більш надійний захист від дії стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій.

Крім цього порівняння емпіричного та критичного значення t-критерію показало, що емпіричне значення перевищує критичне на 5%-ому рівні значимості ( $t_{\text{емп}}=2,16 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ), що дозволило ухвалити рішення про прийняття альтернативної гіпотези ( $H_1$ ) та спростування нульової ( $H_0$ ), а отже стверджувати, що існує різниця в схильності до містичного зриву у досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби. Тобто, не зважаючи на те, що їх рівень нервово-психічної стійкості вищий, ніж військовослужбовців

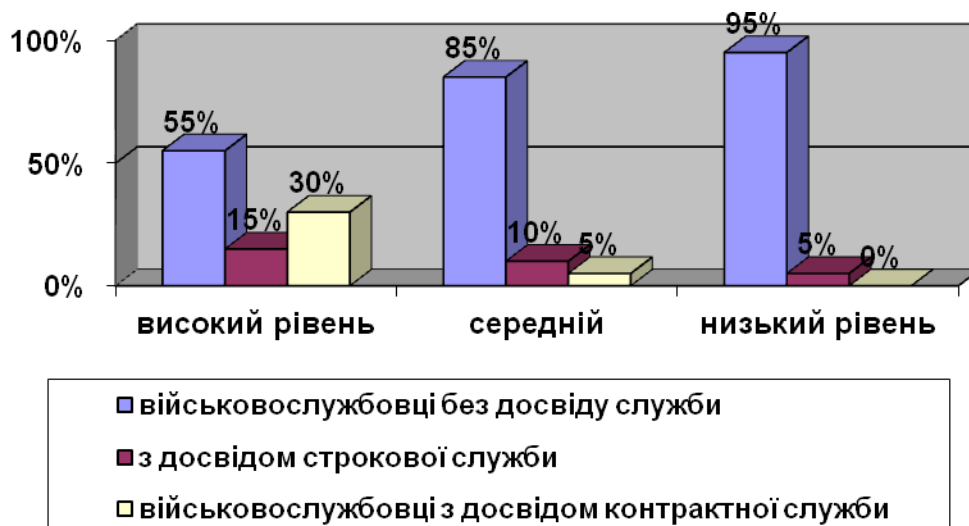
без досвіду служби, однак військовослужбовці з досвідом контрактної служби є більш схильними до емоційного зриву, ніж військовослужбовці з досвідом строкової служби. На нашу думку, отримані результати можуть бути пов'язані з тим, що військовослужбовці з досвідом контрактної служби більше часу перебували в екстремальних ситуаціях, перебували в умовах загрози їхньому життю, більше піддавалися впливу дії стрес-факторів, також можливий ще прояв емоційного вигорання, виснаження нервової системи чи можливо зниження рівня механізмів психологічного захисту.

Також варто зазначити, що нами не було виявлено жодних розбіжностей за рівнем схильності до суїцидальної поведінки у досліджуваних військовослужбовців з різним досвідом служби за *t*-критерієм Стьюдента.

За допомогою *опитувальника «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана* було вивчено рівень розвитку вольової саморегуляції, здатність військовослужбовців свідомо керувати своїми діями, станами, спонуканнями.

Спочатку нами було розглянуто та проаналізовано отримані результати за шкалою «вольова саморегуляція». Отримані результати зображені на рис. 2.3. Нами було встановлено, що 55 % досліджуваних солдат без досвіду військової служби, 85% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби та 95% досліджуваних з досвідом контрактної служби мають високий рівень вольової саморегуляції. Тобто, для більшості досліджуваних військовослужбовців не залежно від досвіду їх військової служби характерно емоційна зрілість, активність, незалежність, самостійність. Їх відрізняє спокій, впевненість в собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття власної боргу. Як правило, для них характерно добре рефлексувати особисті мотиви, планомірно реалізовувати виниклі наміри. Гарно вміють розподіляти зусилля і здатні

контролювати свої вчинки, мають виражену соціально-позитивною спрямованістю. У деяких екстремальних стресових ситуаціях можливо наростання внутрішньої напруженості, пов'язаної з прагненням проконтролювати кожен нюанс власної поведінки і тривога з приводу найменшої її спонтанності.



**Рисунок 2.3 – Графічний розподіл результатів досліджуваних за шкалою «Вольова саморегуляція» за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції»**

Також було діагностовано у 30 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду служби (що перебувають в навчальній роті), 5% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби низький рівень за шкалою «Вольова саморегуляція». У військовослужбовці з досвідом контрактної служби не діагностовано низького рівня. Отримані результати свідчать про те, що ці досліджувані солдати без досвіду та з досвідом строкової служби є особистостями чутливими, емоційно нестійкими, ранимими, невпевненими в собі. Рефлексивність у них невисока, а загальний фон активності може бути знижений. Властива імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії і самоконтролю.

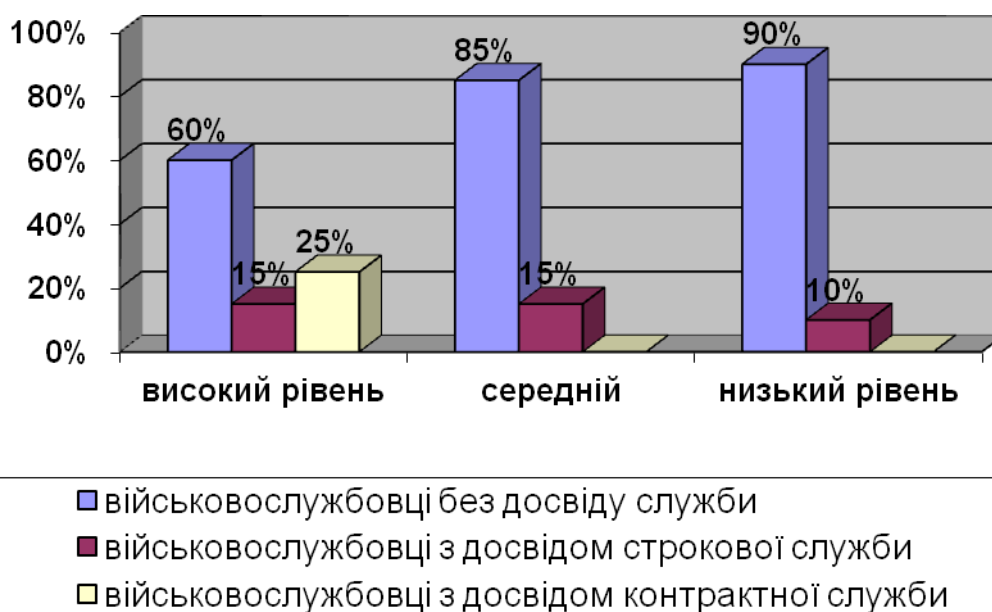
Ще 15% досліджуваних без досвіду служби, 10 % досліджуваних солдат з досвідом строкової служби та 5% досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби мають середній рівень вольової саморегуляції, що свідчить про ситуаційне вміння керувати своїми діями, власною поведінкою.

Далі ми розглядали отримані результати за шкалою «Наполегливість» (див. рис. 2.4.). Встановлено, що 60 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду служби, 85 % досліджуваних з досвідом строкової служби та 90 % досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби мають високий бал за даним показником, що свідчить про те, що більшість військовослужбовців не залежно від їх досвіду служби є діяльними, працездатними, активно прагнуть до виконання наміченого. Їх мобілізують перепони на шляху до мети, але можуть відволікати альтернативи і спокуси, головна їх цінність – розпочата справа. Для них властиво проявляти повагу до соціальних норм, прагнення повністю підпорядкувати їм свою поведінку. В крайньому вираженні можлива втрата гнучкості поведінки.

У 15 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 15% досліджуваних з досвідом строкової служби та 10% досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби було діагностовано середній рівень за показником «Наполегливість», що свідчить їм більш властиво ситуаційний прояв прагнення до завершення розпочатої справи. Це може свідчити про рівень особистого інтересу, значимості самої справи та інших факторів.

25 % досліджуваних солдат без досвіду військової служби за даною шкалою мають низькі показники. У військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби не було діагностовано низького рівня за даною шкалою. Отримані результати можуть свідчити про підвищену лабільність, невпевненість, імпульсивність у військовослужбовців без досвіду військової служби, що в свою чергу може призвести до

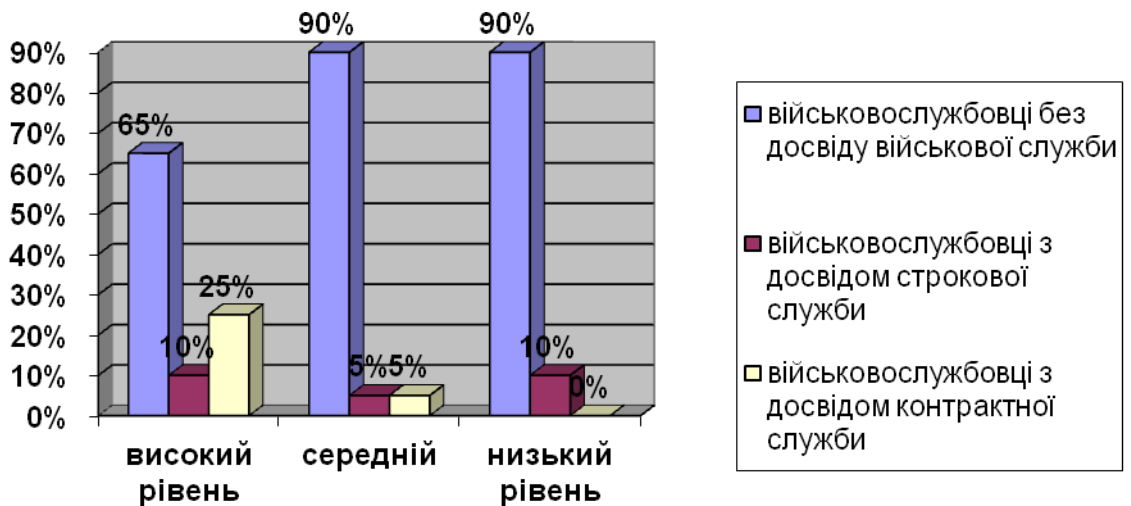
непослідовності та навіть незібраність поведінки. Знижений фон активності та працездатності може у них компенсуватися підвищеною чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільного розуміння трактування соціальних норм.



**Рисунок 2.4 – Наочне зображення розподілу результатів досліджуваних за шкалою «Наполегливість» за опитувальником Зверькова-Ейдмана**

За шкалою «Самовладання» 65% досліджуваних військовослужбовців без досвіду служби, 90% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби та 90% досліджуваних з досвідом контрактної служби мають високий рівень (див. рис. 2.5.). Тобто, більш досліджуваних солдат не залежно від досвіду служби є емоційно стійкими, уміють добре володіти собою в різних ситуаціях. Для них властиво внутрішній спокій, впевненість в собі звільняє від страху перед невідомістю, підвищує готовність до сприйняття нового, несподіваного і може поєднуватися зі свободою поглядів, тенденцією до новаторства і радикалізму. Разом з тим прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призводити до підвищення внутрішньої напруженості, переважанню постійної заклопотаності і стомлюваності.

10 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 5% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби та 10% досліджуваних з досвідом контрактної служби мають середні показники за шкалою «Самовладання», що свідчить про їх ситуаційний довільний контроль емоційних реакцій та станів.



**Рисунок 2.5 – Розподіл результатів досліджуваних за шкалою «Самовладання» за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції»**

25% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 5% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби мають низький рівень. У військовослужбовців з досвідом контрактної служби нами не було діагностовано низького рівня за шкалою «Самовладання». Дані результати свідчать про те, що для них більш властиво спонтанність та імпульсивність в поєднанні з вразливістю та переважанням традиційних поглядів, що відгороджують досліджуваних від інтенсивних переживань та внутрішніх конфліктів, сприяють незворушному фону настрою.

Аналізуючи отримані результати за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана, нами було встановлено, що для більшості досліджуваних військовослужбовців не залежно від досвіду військової служби

(строкова, контракт, чи лише призвані на військову службу та готуються до присяги) властиво високий рівень вольової саморегуляції, самовладання та наполегливості. Тобто, для більшості військовослужбовців не залежно від їх досвіду військової служби характерно емоційна зрілість, впевненість в собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів. Вони добре вміють контролювати власні дії, розподіляти зусилля, уміють володіти собою в різних ситуаціях, активно прагнути до виконання наміченого, завершувати розпочату справу.

З метою оцінити достовірність відмінностей та виявити статистичні розбіжності вибірок різних за стажем військової служби (строкова служба, контракт, лише призвані на військову службу) досліджуваних військовослужбовців за рівнем сформованості саморегуляції, наполегливості та самовладання нами було використано t-критерій Стюдента для незалежних вимірів.

Порівняння емпіричного та критичного значення t-критерію показало, що емпіричне значення перевищує критичне на 1%-ому рівні значимості ( $t_{\text{емп}}=3,85 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ), що дозволило ухвалити рішення про прийняття альтернативної гіпотези ( $H_1$ ) та спростування нульової ( $H_0$ ), а отже стверджувати, що існує різниця у рівні сформованості саморегуляції у військовослужбовців з досвідом строкової служби та взагалі без досвіду служби. Тобто, військовослужбовці без досвіду військової служби мають нижчий рівень загальної саморегуляції, ніж військовослужбовці з досвідом строкової служби. Для військовослужбовців з досвідом строкової служби більш властиво вміти розподіляти зусилля і проявляти здатність контролювати свої вчинки, мати виражену соціально-позитивною спрямованістю.

Також результати підрахунку значимих розбіжностей прояву сформованості до вольової саморегуляції серед військовослужбовців без досвіду військової служби та військовослужбовців з досвідом контрактної служби за t-критерієм свідчать про те, що

військовослужбовці з досвідом контрактної служби мають кращий рівень сформованості вольової саморегуляції, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби ( $t_{\text{емп}}=3,76 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ). Отже, військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш емоційно зрілі, активні, більш впевнені в собі, мають стійкіші наміри, вміють краще розподіляти власні зусилля, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби.

Нами також було виявлено достовірність розбіжностей за  $t$ -критерієм Стюдента між досліджуваними військовослужбовцями без досвіду військової служби та з досвідом строкової служби в рівня сформованості наполегливості як вольової якості особистості ( $t_{\text{емп}}=3,71 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ , що дозволило ухвалити рішення про прийняття альтернативної гіпотези ( $H_1$ ) та спростування нульової ( $H_0$ )). Отже, для військовослужбовців з досвідом строкової служби більш властиво бути діяльними, працездатними, прагнуть до виконання наміченого, ніж для військовослужбовців без досвіду військової служби.

Виявлено результати підрахунку значимих розбіжностей прояву рівня сформованості наполегливості у військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом контрактної служби за  $t$ -критерієм Стюдента, які свідчать про те, що в військовослужбовці з досвідом контрактної служби мають вищий рівень наполегливості, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби ( $t_{\text{емп}}=3,77 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ). Отже, військовослужбовці без досвіду військової служби мають більш підвищену лабільність, невпевненість, імпульсивність, більш знижений фон активності та працездатності, ніж військовослужбовці з досвідом контрактної служби.

Крім цього порівняння емпіричного та критичного значення  $t$ -критерію показало, що емпіричне значення перевищує критичне на 1%-ому рівні значимості ( $t_{\text{емп}}=3,14 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ), що дозволило ухвалити рішення про прийняття альтернативної гіпотези ( $H_1$ ) та



спростування нульової ( $H_0$ ), а отже стверджувати, що існує різниця в рівні сформованості самовладання як вольової якості військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом строкової служби. Тобто, військовослужбовці з досвідом строкової служби є більш емоційно стійкими, уміють краще володіти собою в різних ситуаціях, проявляти впевненість у собі, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби.

Виявлено результати підрахунку значимих розбіжностей прояву вміння до самовладання військовослужбовців з досвідом контрактної служби та взагалі без досвіду військової служби за  $t$  –критерієм Стьюдента, які свідчать про те, що військовослужбовці, які мають досвід контрактної служби мають вищий самоволодіння, ніж у військовослужбовців без досвіду військової служби ( $t_{\text{емп}}=2,65 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ). Отже, військовослужбовці без досвіду військової служби частіше схильні проявляти спонтанність та імпульсивність в поєднанні з вразливістю, емоційну нестійкість, проявляти невпевненість в собі, їм більш складно брати себе в руки, мобілізуватися в стресових ситуаціях, ніж військовослужбовцям з досвідом контрактної служби.

Також варто зазначити, що нами не було виявлено жодних розбіжностей за рівнем сформованості вольової саморегуляції, наполегливості, самовладання у досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби за  $t$ -критерієм Стьюдента.

Узагальнюючи результати порівняльного аналізу, слід вказати, що виявлені наступні розбіжності в прояві емоційно-вольового компонента структури психологічної готовності досліджуваних військовослужбовців з різним досвідом військової служби: досліджувані військовослужбовці без досвіду військової служби є більш схильними, до нервово-психічної нестійкості, ніж військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби. Однак військовослужбовці з досвідом контрактної служби є більш схильними до емоційного зриву, ніж військовослужбовці з

досвідом строкової служби. Також було встановлено, що досліджувані військовослужбовці без досвіду військової служби мають нижчий рівень загальної саморегуляції, наполегливості та самовладання, ніж досліджувані військовослужбовці із досвідом як контрактної, так і строкової служби.

З метою дослідити особливості особистісного компонента у військовослужбовців з різним досвідом військової служби нами було проведено дослідження за *методикою Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI)*.

Після проведення дослідження за *методикою FPI* ми аналізували та інтерпретували отримані дані. Розподіл результатів за методикою зображений в таблиці 2.1, що дає нам змогу наглядно побачити як розподілилися результати досліджуваних військовослужбовців.

Аналіз результатів опитувальника, що наведений в табл. 2.1 свідчить, що 20% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби 20% досліджуваних без досвіду військової служби та 15% досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби мають високий рівень дратівливості. Це свідчить про те, що для них властиво нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування. Ми можемо припустити, що для досліджуваних характерно погана саморегуляція психічних станів, часто вони не здатні до роботи, що вимагає відомої напруги, більш високого рівня контролю за діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності. А отже, ситуації з високим ступенем невизначеності вони переносять погано, розцінюючи їх як важко переборні. Схильні гостро переживати свій неуспіх, можуть разом з самозвинувачуваними реакціями демонструвати ворожість по відношенню до оточуючих людей. Конфліктна поведінка військовослужбовців як правило найбільш часто обирається як форма захисту від травмуючих особистісних переживань. А риси демонстративності можуть поєднуватися зі прагненням до відходу з

кола широких соціальних контактів. Отже, для досліджуваних характерні такі риси як: нетерпимість, імпульсивність, збудливість, напруження.

40% досліджуваних військовослужбовців без досвіду служби, 35% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 25% досліджуваних із досвідом контрактної служби мають середній рівень розвитку дратівливості, що свідчить про ситуативний прояв нетерпимості, імпульсивності, нестійкого емоційного стану.

Також варто зазначити, що більшість досліджуваних військовослужбовців (40% досліджуваних військовослужбовців без досвіду, 45% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової та 60% досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби) мають низький рівень за шкалою «Дратівливість». Отримані результати свідчать про емоційну стійкість військовослужбовців, про наявність стійкого емоційного стану, відсутність схильності до афективного реагування.

Отже, аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що для військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби більш властиво наявність низького рівня роздратованості, а для військовослужбовців без досвіду військової служби характерно переважання середнього та низького рівнів.

Досліджуючи таку особистісну рису як реактивна агресивність у військовослужбовців, встановлено, що 10% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 5% досліджуваних із досвідом строкової служби та 5% досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби мають високий рівень. Тобто, для них властиво агресивне відношення до соціального середовища та виражене прагнення до домінування. Крім цього характерно прагнення відстоювати свою точку зору, егоцентричність, авторитарність. А отже, ми можемо охарактеризувати їх як байдужих до

похвали і покарань, вони можуть нехтувати обов'язками, не зважати на правила та морально-етичні норми. Досліджуваним властива велика любов до чуттєвих насолод і задоволень. Критику і зауваження у свою адресу можуть сприймати як посягання на особисту свободу. Вони переживають ворожі почуття по відношенню до тих осіб, які хоч в якійсь мірі намагаються управляти їх поведінкою, примушують їх триматися в соціально допустимих рамках. Незважаючи на бурхливі афекти при виникненні бажань і на активність в отриманні задоволення, їх бажання нестійкі. У досліджуваних швидко настає перенасичення з почуттям нудьги і роздратування. Їм може приносити задоволення показувати свою владу по відношенню до близьких людей, розташування яких вони ще зовсім нещодавно так посилено домагалися.

40% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 35 % досліджуваних з досвідом строкової служби та 35 % досліджуваних контрактників мають середній рівень, що свідчить про ситуаційні прояви агресивності в відношенні до соціального оточення.

Ще 50 % досліджених без досвіду військової служби, 60 % досліджуваних з досвідом строкової служби та 60 % досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби мають низький рівень реактивної агресивності. Це свідчить про те, що вони не схильні проявляти агресію до соціального оточення. Вони не нехтують своїми обов'язками, приймають до уваги правила та морально-етичні норми. Для них не властиво агресивно відстоювати свою думку, егоцентризм, авторитарність, недовірливість та домінантність.

Отже, аналізуючи отримані результати за шкалою «реактивна агресивність», слід зазначити, що більшість досліджуваних військовослужбовців не залежно від їх досвіду служби мають низький рівень за даним показником. Є не схильними проявляти агресію до соціального оточення.

Крім цього нами було виявлено, що лише 15% досліджуваних без досвіду військової служби, 30% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 45% досліджуваних військовослужбовців-контрактників мають високі показники за шкалою «Відкритість». Таким чином, ми можемо стверджувати, що досліджувані прагнуть до довірливо-відкритої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності. Їм властиво критичність, відкритість, прийняття свої власних недоліків та помилок. Високі результати, за цією шкалою також свідчать про те, що досліджувані під час роботи з даним опитувальником відповідали правдиво.

30% досліджуваних без досвіду військової служби, 30 % досліджуваних із досвідом строкової служби та 20% досліджуваних із досвідом контрактної служби мають низький рівень за даною шкалою, а, отже, для них більш характерно проявляти стриманість, замкненість, страх довіряти оточуючим, не бажання відкриватися, бути щирим.

55% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 40% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 35 % досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби мають середній рівень за шкалою відкритості, що може свідчити про ситуативний прояв даної риси, або про бажання довірливо-відкритої взаємодії, але не з усіма оточуючими, товаришами по службі, лише вибірково, з самими близькими людьми.

Таким чином, аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що для більшості досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом строкової служби характерно середній рівень відкритості, для військовослужбовців із досвідом контрактної служби – високий рівень. На нашу думку дані результати пов'язані з тим, що для контрактників більш значущими є стосунки в колективі, з товаришами по службі, вони мають більший досвід військової служби, а відповідно і розуміння як будувати відносини товаришами по службі.

Розглядаючи отримані результати за шкалою «Невротизм» встановлено, що 40 % досліджуваних без досвіду військової служби, 40% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 30% досліджуваних із досвідом контрактної служби мають середній рівень розвитку невротичності. Тобто, для них характерно ситуативні прояви нервовості, стомлюваності, невміння знаходити вихід з ситуації, що склалася, звернення уваги на власні почуття. Ситуаційно досліджувані можуть бути активними, діяльними, ініціативними, честолюбними, схильними до суперництва і змагання. В деяких ситуаціях можуть проявляти серйозність і реалістичність, хороше розуміння дійсності, високу вимогливість до себе, не засмучуватися через дурниці, почувати себе добре пристосованими, підкорюватися груповим нормам.

30% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 15% досліджуваних із досвідом строкової служби та 15 % досліджуваних контрактників мають високий рівень невротичності, що свідчить про виражений невротичний синдром астеничного типу. Тобто, вони нервові, їм дуже складно знаходити вихід із скрутних ситуацій, занадто заклопотані власними переживаннями.

30% досліджуваних без досвіду військової служби, 45% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 55% досліджуваних контрактників мають низький рівень невротичності, що свідчить про врівноваженість, вміння знаходити вихід, стриманість.

Аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що для більшості досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби характерно низький рівень невротичності, а для військовослужбовців без досвіду військової служби більш характерно домінування середнього рівня невротичності.

Також нами було розглянуто отримані результати досліджуваних військовослужбовців за рівнем сформованості спонтанної агресивності,

як особистісної риси. Встановлено, що 50% досліджуваних без досвіду військової служби, 30% досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової служби та 45% досліджуваних військовослужбовців контрактників мають середній рівень спонтанної агресивності. Тобто, малозначні і індиферентні подразники час від часу можуть викликати неадекватні бурхливі спалахи роздратування і збудження. У досліджуваних може проявлятися ситуаційно в поведінці відсутність соціальної конформності, поганий самоконтроль і імпульсивність.

10 % досліджуваних без досвіду військової служби, 20% досліджуваних із досвідом строкової служби та 10% досліджуваних із досвідом контрактної служби мають високий рівень спонтанної агресивності. Тобто, мають імпульсивну поведінку. Та 40% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 50% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби та 45% досліджуваних контрактників мають низький рівень. Для них не властиво прояви спалахів роздратування навіть через малозначні подразники.

Отже, аналізуючи отримані результати, встановлено, що для більшості досліджуваних строкової властиво низький рівень спонтанної агресивності, для військовослужбовців без досвіду військової служби – середній рівень, а для військовослужбовців з досвідом контрактної служби – переважання середнього та низького рівня спонтанної агресивності. На нашу думку, отримані результати обумовлені поки що не усвідомлення молодих тільки прибувших на службу військовослужбовців власних норм поведінки, способів реагування, усвідомлення специфіки військової служби. А у військовослужбовців із досвідом контрактної служби можуть проявлятися через спонтанну агресивність аспекти емоційного вигорання.

*Таблиця 2.1.*

**Розподіл показників за Фрайбурзьким особистісним опитувальником у досліджуваних військовослужбовців**

Шкали	Військовослужбовців без досвіду військової служби, у %			Військовослужбовці із досвідом строкової служби, у %			Військовослужбовці із досвідом контрактної служби, у %		
	Висок ий рівень	Серед ній	Низьк ий	Висок ий рівень	Серед ній	Низьк ий	Висок ий рівень	Серед ній	Низьк ий
Невротичність	30%	40%	30%	15%	40%	45%	15%	30%	55%
Спонтанна агресивність	10%	50%	40%	20%	30%	50%	10%	45%	45%
Депресивність	30%	30%	40%	15%	30%	55%	10%	35%	55%
Дратівливість	20%	40%	40%	20%	35%	45%	15%	25%	60%
Товариськість	15%	40%	45%	50%	30%	20%	75%	20%	5%
Стійкість до стресу	40%	35%	25%	50%	40%	10%	55%	35%	10%
Реактивна агресивність	10%	40%	50%	5%	35%	60%	5%	35%	60%
Сором'язливість	10%	50%	40%	10%	60%	30%	10%	55%	35%
Відкритість	15%	55%	30%	30%	40%	30%	45%	35%	20%
Екстраверсія	15%	50%	35%	40%	45%	15%	60%	40%	0%
Емоційна лабільність	10%	50%	40%	10%	30%	60%	10%	30%	60%

Далі нами було розглянуто отримані результати за шкалою «емоційна лабільність». Встановлено, що 50% досліджених військовослужбовців без досвіду військової служби, 30% досліджуваних контрактників та 30% досліджуваних із досвідом строкової служби мають середній рівень за даною шкалою. Отже, для них більш властиві ситуативні прояви імпульсивної поведінки, агресивності, безпосередності, незлагідної поведінки, або навпаки – засмученість, боязкість, невпевненість, сум, внутрішнє роздирання. У досліджуваних може проявлятися час від часу в поведінці відсутність соціальної конформності, поганий самоконтроль і імпульсивність. Також невмінням або небажанням стримувати або відстрочувати задоволення своїх бажань. Може виникати потяг до гострих афективних переживань, за відсутності яких переважають почуття нудьги. А в інших ситуаціях вони можуть проявляти ідентифікацію з соціальними вимогами, конформність, поступливість, стриманість, обережність поведінки.



Можливе виникання звуження круга інтересів і послаблення потягів. Тобто, вони не бачать нічого привабливого в подіях, захоплюючих навколишніх, власних захоплень теж не мають.

Відповідно по 10% досліджуваних без досвіду служби, з досвідом строкової та контрактної служби мають високий рівень за даним показником, а, отже, це свідчить про їх нестійкість емоційного стану, що проявляється в частих змінах настрою, підвищеної збудженості, роздратованості, недостатньої саморегуляції.

40% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби та відповідно по 60% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби мають низький рівень емоційної лабільності, це свідчить про високу стабільність емоційного стану як такого, а також гарне вміння володіти собою.

Аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що для військовослужбовців без досвіду служби більш властиво переважання середнього рівня емоційної лабільності, а для військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби – низького рівня. Тобто, солдати із досвідом служби мають більш стабільний емоційний стан, вміють краще володіти собою.

За шкалою «Депресивність» 35% досліджуваних військовослужбовців-контрактників та відповідно по 30% досліджуваних без досвіду та з досвідом строкової служби мають середній рівень. Тобто, для них характерні ситуативні прояви сором'язливості, розгубленості, невпевненості, зниження здатності контакту, стриманості, нерішучості і невпевненості в собі. Ситуаційно можуть уникати ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічати із занепокоєнням, від змін чекати тільки неприємностей. При необхідності прийняти рішення інколи можуть надмірно коливатися, довго відтягувати і не приступати до його виконання. Тобто, ми можемо припустити, що у досліджуваних фаза боротьби мотивів і коливань може

бути затаюта до неможливості перейти до рішення. А інколи, навпаки, рішення приймають швидко і негайно приступають до їх здійснення, не можуть терпляче чекати й переносити затримку і коливання, двоїстості і амбівалентності. Вони можуть бути похмурими, відгородженими, зануреними у власні переживання, викликати неприязнь, роздратування у оточення. А коли навпаки, відбивають природну життєрадісність, енергійність і заповзятливість.

30% досліджуваних військовослужбовців без досвіду служби, 15% досліджуваних з досвідом строкової та 10% досліджуваних з досвідом контрактної служби мають високий рівень депресивності. Це свідчить про те, що їм характерно наявність депресивного стану в емоційному стані, в поведінці, в відношенні до себе, до соціального середовища. Та 40% досліджуваних без досвіду й відповідно по 55% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби мають низький рівень, а, отже, вони рішучі, впевнені в собі, мають низький рівень тривоги, не уникають ризикованих ситуацій.

Аналізуючи отримані результати за даною шкалою, слід зазначити, що більшість військовослужбовців не залежно від їх досвіду військової служби мають низький рівень депресивності.

Встановлено, що за шкалою «Екстраверсія» 50% досліджуваних без досвіду військової служби, 40% досліджуваних з досвідом контрактної служби та 45% досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби мають середній рівень. Тобто, досліджувані ситуаційно можуть проявляти активність, честолюбність, прагнути до громадського визнання, лідерства, показувати своєю поведінкою, що вони не соромляться, коли на них звертають увагу, що не відчують труднощів в спілкуванні, у встановленні контактів. Тобто, можуть брати на себе головні ролі у взаємовідносинах з оточенням. А інколи (ситуаційно) можуть вести себе зовсім навпаки: бути замкнутими, проявляти нетовариськість, прагнути до видів діяльності, що не пов'язані

з широким спілкуванням. Інколи в ситуаціях вимушеного спілкування можуть дезорганізуватися, не вибрати адекватної лінії поведінки, триматися то скуто, то надмірно розбещено, нервувати.

15% військовослужбовців без досвіду, 60% досліджуваних військовослужбовців-контрактників та 40% досліджуваних із досвідом строкової служби мають високий рівень екстраверсії, тобто, є вираженими екстравертованими особистостями. А 35% досліджуваних без досвіду військової служби, 15% досліджуваних з досвідом строкової служби - низький рівень – мають виражену інтровертованість. Серед військовослужбовців із досвідом контрактної служби не було діагностовано з низьким рівнем за даним показником.

Отже, аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що для контрактників більш властиво екстравертованість, для військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом строкової більш властиво амбівертність.

За шкалою «Стійкість до стресу» 35 % досліджуваних без досвіду служби, 40 % досліджуваних з досвідом строкової та 35 % досліджуваних з досвідом контрактної служби мають середній рівень. Це свідчить, що досліджуваним властиві ситуативні прояви захищеності до впливів стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості в собі, оптимістичності, активності, стійкості, наполегливості, спокійності, самовпевненості. Однак в їх поведінці можуть проявлятися й моменти дезадаптації, тривожність, конфліктність, упертість, втрата контролю над потягами, виражена дезорганізація поведінки.

40 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 50 % досліджуваних з досвідом строкової та 55 % досліджуваних контрактників мають високий рівень стійкості до стресу. Тобто, вони добре вміють справлятися з стресорами звичайних життєвих ситуацій. А 25 % досліджуваних без досвіду військової служби, 10 %

досліджуваних зі строковою службою та 10 % досліджуваних військовослужбовців контрактників мають низький рівень. Тобто, ці досліджувані мають низьку здатність опору до стресу. Такі особистісні риси як тривожність, упертість, песимістичність, пасивність призводять до дезорганізації поведінки й неможливості справитися зі стресами в повсякденному житті.

За шкалою «Сором'язливість» нами було виявлено, що 50 % досліджуваних без досвіду військової служби, 60 % з досвідом строкової служби та 55 % досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби мають середні результати. В спілкуванні вони можуть проявляти сором'язливість, скованість, старатися не «висовуватися», знаходитися в тіні і ні в що не втручатися. Можуть уникати великих компаній, широким спілкуванням віддають перевагу вузькому колу старих, перевірених друзів. Однак ситуаційно досліджувані можуть проявляти зовсім протилежні паттерни поведінки, а саме такі як: сміливість, рішучість, можуть в певних ситуаціях бути схильними до ризику. У колективі можуть триматися вільно, незалежно, навіть дещо зухвало.

Відповідно по 10 % досліджуваних військовослужбовців з досвідом військової служби, досліджуваних з досвідом строкової служби та досліджуваних з досвідом контрактної служби мають високий рівень розвитку такої особистісної риси, як сором'язливість. Тобто, їм властивий високий рівень тривоги, скутості, невпевненості, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах. Ще 40 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, 30 % досліджуваних з досвідом строкової та 35 % досліджуваних контрактників мають низький рівень сором'язливості. Отже, для них характерно рішучість, впевненість у собі, у колективі можуть триматися вільно, незалежно, навіть дещо зухвало.

Отже, слід зазначити, що більшості досліджуваних військовослужбовців не залежно від досвіду служби мають середній рівень сором'язливості.

За результатами, що наведені в таблиці 2.1 також важливо відмітити, що для 45% досліджуваних без досвіду служби, 20% досліджуваних з досвідом строкової служби та 5% досліджуваних з досвідом контрактної властиво наявність низьких показників за шкалою «товариськість». Тобто, для них не характерно прояви соціальної активності, потреби в спілкуванні та постійної готовності до задоволення цієї потреби. Отже, досліджуваним типові такі риси як млявість афекту, відсутність живих емоцій, холодність, формальність міжособистісних стосунків. Вони можуть уникати близькості, життям своїх товаришів по службі не цікавитися, підтримувати лише зовнішні форми товариських стосунків, їх знайомства можуть бути поверхневі і формальні. Товариство людей їх мало притягає, вони люблять більш самотність, контактами та спілкуванням обтяжуються, вважають за краще «спілкуватися» з книгами і речами. Можуть за власною ініціативою не спілкуються ні з ким, окрім найближчих родичів та друзів.

30% досліджуваних військовослужбовці із досвідом строкової служби, 20% досліджуваних із досвідом контрактної та 40% досліджуваних військовослужбовців взагалі без досвіду військової служби мають середній рівень прояву товариськості. Тобто, схильні ситуаційно проявляти формальність міжособистісних стосунків, млявість, не цікавитися співрозмовником, або навпаки бути говірким, товариським, заповзятим. Ще 15% досліджуваних без досвіду служби, 75% досліджуваних з досвідом контрактної та 50% досліджуваних з досвідом строкової служби мають високий рівень розвитку такої особистісної риси як товариськість. Тобто, мають виражену потребу у спілкуванні і постійну готовність задовольняти цю потребу.

Аналізуючи отримані результати слід зазначити, що для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби властиво високий рівень товарищкості, а для військовослужбовців без досвіду служби – низький рівень.

Отже, аналізуючи отримані результати за опитувальником необхідно зазначити, що для військовослужбовців без досвіду військової служби більш властиві такі особистісні риси як: амбівертність, мають сформовану стійкість до стресу, ситуаційний прояв невротичності, відкритості, сором'язливості, спонтанної агресивності, емоційної лабільності, низький рівень депресивності, реактивної агресивності, товарищкості, переважання середнього та низького рівня дратівливості. Для військовослужбовців з досвідом строкової служби більш властиво товарищкість, стійкість до стресу, ситуативний прояв відкритості, сором'язливості, амбівертність, низький рівень невротичності, спонтанної агресивності, реактивної агресивності, депресивності, дратівливості, емоційної лабільності. Для військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво товарищкість, відкритість, екстравертованість, стійкість до стресу, низький рівень невротичності, депресивності, дратівливості, реактивної агресивності, емоційної лабільності, ситуаційний прояв сором'язливості та переважання середнього й низького рівня спонтанної агресивності.

Також в нашій роботі ми використовували t-критерій Стьюдента для незалежних вимірів [51] з метою оцінити достовірність відмінностей та виявити розбіжності у рівні вираженості особистісних рис у військовослужбовців з різним досвідом військової служби (строкова служба, контракт, лише призвані на військову службу).

Нами було виявлено, що існує значна розбіжність в вираженості ступеня такої особистісної риси як екстраверсія. Встановлено, що у військовослужбовців без досвіду служби нижчий рівень екстраверсії, ніж у військовослужбовців із досвідом строкової ( $t_{емп}=2,75 > t_{кр}= 2,7$ , при

$p \leq 0,01$ ) та контрактної ( $t_{\text{емп}}=3,92 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ) служби. Також нами було встановлено, що у досліджуваних військовослужбовців із досвідом строкової служби рівень екстраверсії нижче, ніж із досвідом контрактної служби ( $t_{\text{емп}}=2,46 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ). Отже, ми можемо стверджувати, що чим більший стаж військової служби, тим більш характерно для досліджуваних екстравертованість, орієнтація на спілкування в колективі, потреба в спілкуванні.

Також нами було виявлено достовірні розбіжності за показником рівня прояву товарищескості як особистісної риси у військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом строкової ( $t_{\text{емп}}=2,84 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ) та контрактної служби ( $t_{\text{емп}}=4,81 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ). А також встановлено, що рівень товарищескості вище у військовослужбовців зі досвідом контрактної служби, ніж строкової ( $t_{\text{емп}}=3,42 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ). Тобто, чим більший досвід військової служби, тим вищий рівень прояву товарищескості як особистісної риси. На нашу думку отримані результати пов'язані з тим, що важливими особистісними характеристиками військовослужбовців виступають розвинені комунікативні здібності, здатність легко встановлювати контакт та ефективно спілкуватися. Все це сприяє формуванню високої психологічної готовності до військової служби.

Виявлено, що для досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво проявляти відкритість ( $t_{\text{емп}}=3,15 > t_{\text{кр}}= 2,7$ , при  $p \leq 0,01$ ) та меншу схильність до депресивності ( $t_{\text{емп}}=2,32 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ), ніж для досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби. Тобто, досліджувані з досвідом контрактної служби більше прагнуть до довірливо-відкритої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності, є більш рішучі, впевнені в собі, не уникають ризикованих ситуацій.

Також результати підрахунку значимих розбіжностей прояву сформованості такої особистісної риси як невротичність серед

військовослужбовців з різним досвідом служби за t-критерієм свідчать про те, що для військовослужбовців без досвіду служби більш властиво проявляти невротичність, між військовослужбовцям з досвідом строкової ( $t_{\text{емп}}=2,18 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ) та контрактної ( $t_{\text{емп}}=2,21 > t_{\text{кр}}= 2,02$ , при  $p \leq 0,05$ ) служби. Отже, військовослужбовцям без досвіду служби більш властиво проявляти нервовість, більш складно знаходити вихід із скрутних ситуацій, схильні перейматися щодо власних переживань, ніж військовослужбовцям з досвідом строкової та контрактної служби.

Порівняння інших особистісних рис: дратівливість, спонтанна агресивність, реактивна агресивність, депресивність, сором'язливість, емоційна лабільність не надали значущих результатів. Тобто, ми можемо стверджувати, що ступінь вираженості цих особистісних рис однаковий для військовослужбовців не залежно від досвіду військової служби.

Отже, з досвідом військової служби у військовослужбовців підвищується потреба в спілкуванні, екстравертованість, орієнтація на спілкування в колективі, товариськість, дещо знижується невротичність, депресивність, підвищується відкритість.

За допомогою *методики семантичного диференціала* ми вивчали особливості суб'єктного аспекту відношення до себе як до військовослужбовця як складової когнітивного компонента психологічної готовності до військової служби у військовослужбовців з різним досвідом служби. Отримані результати зображені в табл. 2.2.

Аналізуючи отримані результати досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби, нами було виявлено, їх досить складно оцінювати себе як військовослужбовця. Нами не було встановлено жодної яскраво вираженої особистісної риси, що на їхню думку домінує у них як у військовослужбовців та не вираженої. Тобто, відсутні крайні оцінки у досліджуваних, лише посередні. Таким чином, ми можемо припустити, що



військовослужбовців, що тільки призвали на військову службу ще не сформовані уявлення про себе як про військовослужбовця, образ Я.

Нами встановлено, що військовослужбовці без досвіду військової служби вважать, що у них на достатньому рівні сформовані всі зазначені у методиці особистісні риси як військовослужбовця: самостійність (середній бал – 5,74 бали), сила (5,37), справедливість (5,32), чуйність (5,26), відкритість (5,21), доброта (5,05), доброзичливість (5,05), енергійність (5), чесність (5), незалежність (5), товарищескість (4,95), рішучість (4,84), впевненість у собі (4,74), привабливість (4,74), сумлінність (4,74), діяльнісність (4,53), впертість (4,16), говіркість (4,05), напруженість (4), роздратованість (3,95) та метушливість (3,05).

Досліджувані військовослужбовці з досвідом строкової служби оцінюють себе як військовослужбовця, що є дуже справедливим (середній бал – 6,21), самостійним (6,2), впевненим у собі (6,04 бали), товаришескими (6), чесним (6), доброзичливими (5,96 балів), рішучим (середній бал – 5,95 бали), сумлінним (5,9 балів) та енергійним (5,9).

Крім цього військовослужбовців з досвідом строкової служби вважать, що вони як військовослужбовці достатній мірі володіють ще такими особистісними якостями як: сила (середній бал – 5,85 балів), доброта (5,75 балів), чуйність (5,71), відкритість (5,5 балів), діяльнісність (5,49), привабливість (середній бал – 5,37 балів), незалежність (5,26 балів), говіркість (5,14 балів), впертість (середній бал – 4,24 бали), та напруженість (3,51).

Також слід зазначити, що такі особистісні якості як метушливість (середній бал – 2,37 балів) та роздратованість (середній бал – 2,99 балів) є не майже не властивими якостями, якими володіють військовослужбовців з досвідом строкової служби, на їх думку. Ці якості більш ситуаційно проявляються у солдат.

*Таблиця 2.2.*

**Розподіл результатів досліджуваних військовослужбовців з  
різним досвідом служби щодо уявлення себе як військовослужбовця  
за методом семантичного диференціала**

Параметр	Середній бал за методикою		
	Військовослужбовці без досвіду служби	Військовослужбовці з досвідом строкової служби	Військовослужбовці з досвідом контрактної служби
Привабливий - непривабливий	4,74	5,47	5,39
Сильний – слабкий	5,37	5,85	6,04
Говіркий – мовчазний	4,05	5,14	4,61
Сумлінний – недобросовісний	4,74	5,9	5,96
Впертий – піддатливий	4,16	4,24	4,87
Відкритий – замкнутий	5,21	5,5	5,48
Добрий – злий	5,05	5,75	6,13
Незалежний – залежний	5	5,26	4,74
Діяльний – бездіяльний	4,53	5,49	5,52
Чуйний – байдужий	5,26	5,71	6,13
Рішучий – нерішучий	4,84	5,95	6,17
Енергійний – млявий	5	5,9	5,96
Справедливий – несправедливий	5,32	6,21	6,48
Напружений – розслаблений	4	3,51	3,26
Метушливий – зібраний	3,05	2,37	2,35
Доброзичливий – ворожий	5,05	5,96	5,78
Впевнений – непевнений	4,74	6,04	6
Товариський – нетовариський	4,95	6	5,78
Чесний – нечесний	5	6	5,91
Самостійний – несамостійний	5,74	6,2	6,48
Роздратований – спокійний	3,95	2,99	2,91

Також слід зазначити, що досліджувані військовослужбовці з досвідом контрактної служби оцінюють себе як військовослужбовця, що є дуже самостійними (6,48), справедливими (6,48 балів), рішучим (середній бал – 6,17 бали), чуйними (6,13), добрими (6,13), сильними (середній бал – 6,04), впевненим у собі (6 бали), сумлінним (5,96 балів), енергійним (5,96) та чесними (5,91).

Крім цього військовослужбовців з досвідом контрактної служби вважають, що вони як військовослужбовці в достатній мірі володіють ще такими особистісними якостями як: доброзичливість (середній бал – 5,78 балів), товарицькість (5,78 балів), чуйність (5,71), діяльнісність (5,52), відкритість (5,48 балів), привабливість (середній бал – 5,39 балів), впертість (середній бал – 4,87 бали), незалежність (4,74 балів), говіркість (4,61 балів) та напруженість (3,26).

Також слід зазначити, що такі особистісні якості як метушливість (середній бал – 2,35 балів) та роздратованість (2,91 балів) є не майже не властивими якостями, якими володіють військовослужбовців з досвідом контрактної служби, на їх думку.

Далі нами було проаналізовано отримані результати за методикою семантичного диференціалу Ч. Осгуда за факторами: оцінка, сила, активність. Встановлено, що для 90 % досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби властиво наявність високого рівня за фактором «Оцінки». Тобто, вони схильні приймати себе як особистість, як військовослужбовця, що гарно виконує свій обов'язок. Більш схильні усвідомлювати себе, як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. Тобто, можемо припустити, що вони мають достатній рівень самоповаги та адекватну самооцінку.

Однак 10% досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби більш схильні критично відноситися до себе як до військовослужбовця, схильні контролювати власну поведінку, відчувати невдоволеність за власну поведінку, за власний рівень досягнень, за наявні особистісні якості, мають деяку незадоволеність собою як військовослужбовцем й прагнуть вдосконалюватися.

Аналізуючи отримані результати за фактором «Оцінка» у досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби встановлено, що всі досліджувані (100%) мають високий рівень за даним фактором. Не діагностовано жодного досліджуваного з

досвідом строкової та контрактної служби з середнім чи низьким рівнем за даним фактором. Тобто, для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби властиво приймати себе як особистість, як військо службовця та усвідомлювати себе як носіїв позитивних рис та якостей, як гарних військовослужбовців.

Далі ми проаналізували отримані результати за фактором «Сили». Нами було виявлено, що всі досліджувані військовослужбовців з різним досвідом служби (відповідно по 100%) вважають, що вони як військовослужбовці повинні в стресовій ситуації проявляти самоконтроль, чітко дотримуватися наказів керівництва, вміти мобілізуватися в стресових ситуаціях, мають розвинені власні вольові якості, схильні проявляти впевненість в собі, схильність розраховувати лише на власні сили в складних бойових ситуаціях, є стресостійким до будь-яких ситуацій, уміють контролювати власні почуття та емоції.

Що стосується отриманих результатів за фактором «Активності», то нами було виявлено, що всі досліджувані військовослужбовці не залежно від їх досвіду служби схильні вважати себе як активних, товариських військових. Тобто, вони повинні вміти знаходити спільну мову з товаришами по службі, бути завжди готовими до виконання поставлених службово-бойових задач, не проявляти стурбованість, не зациклюватися на власних особистих проблемах та переживаннях.

Отже, аналізуючи отримані результати за методикою семантичних диференціал, що спрямована на вивчення особливостей сформованості суб'єктивного аспекту відношення до себе як складової когнітивного компонента психологічної готовності до військової служби, виявлено, що військовослужбовці без досвіду військової служби мають лише середні показники (крайні значення відсутні) за рівнем прояву особистісних рис у сприйнятті себе як військовослужбовця. Тобто, ми можемо припустити, що у них ще не сформоване усвідомлення себе як військовослужбовця.

Однак військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби вважають, що вони як військові не повинні проявляти роздратованість та метушливість, є більш стриманими, врівноваженими, схильні приймати більш виважені рішення. Також слід зазначити, що військовослужбовці з досвідом строкової служби усвідомлюють себе як військового з більш сформованими такими особистісними рисами, як товариськість та доброзичливість, ніж військовослужбовці з досвідом контрактної служби. Проте військовослужбовці-контрактники сприймають себе як військових більш сильних, добрих та чуйних, ніж військовослужбовці строкової служби.

Крім цього слід зазначити, що не залежно від досвіду служби військовослужбовці сприймають себе як військового, що приймає себе як особистість, як солдата, усвідомлюють себе, як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик. В стресовій ситуації вважають, що схильні проявляти самоконтроль, чітко дотримуватися наказів керівництва, вміти мобілізуватися.

З метою виявити достовірність відмінностей між особливостями суб'єктивного аспекту відношення до себе як військовослужбовця, нами було проведено U – критерій Манна-Уїтні. Встановлено достовірність відмінностей в співвідношенні властивості «сумлінний – недобросовісний» в усвідомленні себе як військовослужбовця у досліджуваних без досвіду військової служби та військовослужбовцями з досвідом строкової ( $U_{\text{емп}} = 84 < U_{\text{кр}} = 105$ , при  $p \leq 0,01$ ) та контрактної ( $U_{\text{емп}} = 79 < U_{\text{кр}} = 105$ , при  $p \leq 0,01$ ) служби. Отже, військовослужбовцям з досвідом строкової та контрактної служби більш властиво оцінювати себе як сумлінного військового, ніж для військовослужбовців без досвіду служби. Вони ж, в свою чергу, оцінюють себе як посереднього між сумлінним та недобросовісним. Також встановлено достовірні відмінності у співвідношенні властивостей «діяльнісний - бездіяльний» у військовослужбовців без досвіду служби та з досвідом строкової ( $U_{\text{емп}} =$

115 <  $U_{кр} = 127$ , при  $p \leq 0,05$ ) та контрактної служби ( $U_{емп} = 108 < U_{кр} = 127$ , при  $p \leq 0,05$ ). Тобто, військовослужбовці без досвіду служби оцінюють себе як військовослужбовців менш діяльних, ніж військовослужбовці з досвідом служби. Виявлено статистично достовірні відмінності у співвідношенні оцінювання себе як військовослужбовця за таким показником як «рішучий-нерішучий» між військовослужбовцями без досвіду служби та з досвідом строкової ( $U_{емп} = 96 < U_{кр} = 105$ , при  $p \leq 0,01$ ) й контрактної ( $U_{емп} = 84 < U_{кр} = 105$ , при  $p \leq 0,01$ ) служби. Отже, військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби більш схильні оцінюють себе як рішучого військового, ніж військовослужбовці без досвіду служби, їм більш властиво оцінювати себе з середнім рівнем прояв рішучості. Встановлено достовірні відмінності у оцінюванні себе як військового за показником «впевнений - невпевнений» у військовослужбовців без досвіду та з досвідом строкової ( $U_{емп} = 120 < U_{кр} = 127$ , при  $p \leq 0,05$ ) та контрактної ( $U_{емп} = 117 < U_{кр} = 127$ , при  $p \leq 0,05$ ) служби. Тобто, військовослужбовці без досвіду служби відчують себе менш впевненими, ніж військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби.

Крім цього нами було проаналізовано статистичні розбіжності у оцінюванні себе як військовослужбовця в співвідношенні «сильний - слабкий» серед військовослужбовців без досвіду служби та з досвідом контрактної служби ( $U_{емп} = 109 < U_{кр} = 127$ , при  $p \leq 0,05$ ). Тобто, військовослужбовці з досвідом контрактної служби оцінюють себе як більш сильних військових, ніж досліджувані без досвіду військової служби.

Далі ми аналізували отримані результати досліджуваних військовослужбовців за *методикою «Структура мотивації трудової діяльності»* з метою вивчення структури мотивації військовослужбовців та дослідження мотиваційного компонента

психологічної готовності до військової служби у військовослужбовців з різним досвідом. Отримані результати зображені в табл. 2.3.

За результатами дослідження встановлено, що внутрішня мотивація переважає у 60% досліджуваних військовослужбовців із досвідом контрактної служби в порівнянні з досліджуваними військовослужбовцями строкової служби (35%) та військовослужбовців без досвіду служби (20%), а у військовослужбовців з строковою службою більша доля осіб з внутрішньою мотивацією, ніж у військовослужбовців без досвіду служби. Тобто, ми можемо стверджувати, що для військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво внутрішній вид мотивації, орієнтація на справу, військова діяльність для них має значення сама по собі, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової служби та без досвіду взагалі. Проте військовослужбовці з досвідом строкової служби більше орієнтовані на саму військову службу, ніж досліджувані без досвіду служби.

*Таблиця 2.3*

**Характеристика досліджуваних військовослужбовців з різним досвідом служби за видами мотивації**

Види мотивації	Досвід військової служби		
	Без досвіду	Строкова служба	Контактна служба
Внутрішня	20%	35%	60%
Зовнішня	80%	65%	40%
Зовнішня позитивна	35%	35%	30%
Зовнішня негативна	45%	30%	10%

Також слід зазначити, що військовослужбовців з досвідом контрактної служби з перевагою зовнішньої позитивної мотивації (30% досліджуваних) більше, ніж з негативною зовнішньою мотивацією (10% досліджуваних). У військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає зовнішня позитивна мотивація (діагностовано у 35% досліджуваних), ніж зовнішня негативна мотивація (виявлено у 30%

досліджуваних). Однак відсоток переваги не значний, показники майже однакові. Отже, для них більш властиво спрямованість на задоволення інших потреб, зовнішніх по відношенню до змісту самої діяльності (наприклад, мотиви соціального престижу, матеріальні і т. ін.). А у військовослужбовців без досвіду військової служби переважає зовнішня негативна мотивація (діагностовано у 45% досліджуваних), ніж зовнішня позитивна мотивація (виявлено у 35% досліджуваних). Тобто, ми можемо припустити, що військова служба для них є більш вимушеною, обумовлена уникненням певних негативних наслідків.

Отже, аналізуючи отримані результати за мотиваційним компонентом психологічної готовності слід зазначити, що у військовослужбовців з досвідом строкової служби переважно притаманна внутрішня мотивація до військової діяльності. У військовослужбовців з досвідом строкової служби та без досвіду служби переважно притаманна зовнішня мотивація до військово-професійної діяльності. Також слід зазначити, що у військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає зовнішня позитивна мотивація, а у військовослужбовців без досвіду служби – зовнішня негативна мотивація.

Також в нашій роботі ми використовували  $F^*$  критерію – кутове перетворення Фішера [51] для виявлення розбіжностей ступеня вираженості видів мотивації у військовослужбовців з різним досвідом служби.

Виявлено статистично достовірні розбіжності, що вказують на те, що серед досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби суттєво переважає кількість осіб з внутрішньою мотивацією до військової служби, в порівнянні з кількістю осіб серед військовослужбовців без досвіду ( $F_{\text{емп}} = 4,09$ , при  $p \leq 0,01$ ) та з досвідом строкової служби ( $F_{\text{емп}} = 3,58$ , при  $p \leq 0,01$ ). Тобто, серед військовослужбовців контрактників переважає кількість осіб з



внутрішньою мотивацією до діяльності, ніж серед військовослужбовців з досвідом строкової служби та без досвіду військової служби взагалі. Також встановлено статистично значущі відмінності у чисельності військовослужбовців з досвідом строкової служби та без досвіду військової служби з внутрішньою мотивацією до військової діяльності ( $\varphi_{\text{емп}} = 2,18$ , при  $p \leq 0,05$ ). Тобто, серед військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає кількість осіб з внутрішньою мотивацією до діяльності, ніж серед військовослужбовців без досвіду військової служби. Отже, ми можемо стверджувати, що серед військовослужбовців з досвідом контактної служби частіше зустрічаються особи з внутрішньою мотивацією до військової служби.

Встановлено статистично значущі розбіжності між відсотком військовослужбовців без досвіду військової служби та з досвідом строкової з зовнішньою мотивацією до служби ( $\varphi_{\text{емп}} = 2,23$ , при  $p \leq 0,05$ ). Тобто, серед військовослужбовців без досвіду військової служби частіше зустрічаються особи, що мають зовнішню мотивацію до військової служби, ніж серед військовослужбовців з досвідом строкової служби. Також встановлено статистично достовірні розбіжності у чисельності військовослужбовців без досвіду служби та з досвідом контрактної служби з зовнішньою мотивацією до військової діяльності ( $\varphi_{\text{емп}} = 3,89$ , при  $p \leq 0,01$ ). Тобто, серед військовослужбовців без досвіду служби частіше зустрічаються ті, в кого переважає зовнішня мотивація до військової діяльності, ніж серед військовослужбовців з досвідом контрактної служби. Встановлено статистично достовірні розбіжності у чисельності військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби з зовнішньою мотивацією до військової діяльності ( $\varphi_{\text{емп}} = 2,21$ , при  $p \leq 0,05$ ). Тобто, серед військовослужбовців з досвідом строкової служби частіше зустрічаються особи, в яких переважає зовнішня мотивація до військової служби, ніж серед контрактників.

За  $\phi$  – критерієм Фішера встановлено статистично значущі розбіжності між чисельністю військовослужбовців без досвіду з зовнішньою негативною мотивацією до військової служби, в порівнянні з кількістю осіб серед військовослужбовців з досвідом строкової ( $\phi_{\text{емп}}= 2,27$ , при  $p \leq 0,05$ ) та контрактної служби ( $\phi_{\text{емп}}= 4,02$ , при  $p \leq 0,01$ ). Також встановлено статистично значущі відмінності у чисельності військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби з зовнішньою негативною мотивацією до військової діяльності ( $\phi_{\text{емп}}= 3,51$ , при  $p \leq 0,01$ ). Тобто, серед військовослужбовців без досвідом служби переважає кількість осіб з зовнішньою негативною мотивацією до діяльності, ніж серед військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби, а серед військовослужбовців строкової служби частіше, ніж серед контрактників.

### **Висновки до другого розділу**

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження особливостей динаміки психологічної готовності до військової служби у військовослужбовців з різним досвідом служби слід зазначити наступне:

Досліджуючи особливості динаміки емоційно-вольового компонента психологічної готовності до військової служби встановлено, що для військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво наявність достатньої нервово-психічної стійкості, вміння адаптуватися в нових соціальних умовах та вміння проявляти саморегуляцію, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової служби чи взагалі без досвіду. Встановлено, що для більшості військовослужбовців не залежно від їх досвіду військової служби не властиво схильність до нервово-психічного зриву. Не виявлено тенденції в поведінці досліджуваних військовослужбовців на самознищення. З'ясовано, що більшість військовослужбовців не залежно від досвіду

військової служби (строкова, контракт, чи лише призвані на військову службу та готуються до присяги) мають високий рівень вольової саморегуляції, самовладання та наполегливості.

Статистично встановлено, що для військовослужбовців, які не мають досвіду військової служби, більш властиво наявність нервово-психічної нестійкості, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби. Однак військовослужбовці з досвідом контрактної служби є більш схильними до емоційного зриву, ніж військовослужбовці з досвідом строкової служби. Отримані результати можуть бути обумовлені тим, що військовослужбовці з досвідом контрактної служби більше часу перебували в екстремальних ситуаціях, перебували в умовах загрози їхньому життю, більше піддавалися впливу дії стрес-факторів, також можливий ще прояв емоційного вигорання, виснаження нервової системи чи можливо зниження рівня механізмів психологічного захисту. Також статистично встановлено, що військовослужбовці без досвіду військової служби мають нижчий рівень загальної саморегуляції, наполегливості та самовладання, ніж досліджувані військовослужбовці із досвідом контрактної та строкової служби. Не було виявлено жодних достовірних розбіжностей за рівнем сформованості вольової саморегуляції, наполегливості, самовладання у досліджуваних військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби.

Динаміка особистісного компонента характеризується наступними особливостями: статистично встановлено, що у військовослужбовців без досвіду служби нижчий рівень екстраверсії, ніж у військовослужбовців із досвідом строкової та контрактної служби, а військовослужбовців із досвідом строкової служби рівень екстраверсії нижче, ніж із досвідом контрактної служби. Тобто, чим більший стаж військової служби, тим більш характерно для військовослужбовців екстравертованість, орієнтація на спілкування в колективі, потреба в

спілкуванні. Також встановлено, що рівень товарищкості у військовослужбовців без досвіду військової служби нижче, ніж у військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби, а у військовослужбовців із досвідом контрактної служби вище, ніж строкової. Тобто, чим більший досвід військової служби, тим вищий рівень прояву товарищкості як особистісної риси. Оскільки важливими особистісними характеристиками військовослужбовців є розвинені комунікативні здібності, здатність легко встановлювати контакт та ефективно спілкуватися. Все це сприяє формуванню високої психологічної готовності до військової служби.

Виявлено, що для досліджуваних військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво проявляти відкритість та меншу схильність до депресивності, ніж для досліджуваних військовослужбовців без досвіду військової служби. Також з'ясовано, що для військовослужбовців без досвіду служби більш властиво проявляти невротичність, між військовослужбовцям з досвідом строкової та контрактної служби.

Отже, з досвідом військової служби у військовослужбовців підвищується потреба в спілкуванні, екстравертованість, орієнтація на спілкування в колективі, товарищкість, дещо знижується невротичність, депресивність, підвищується відкритість.

Когнітивний аспект психологічної готовності до військової служби характеризується наступною динамікою: військовослужбовці без досвіду військової служби мають лише середні показники (крайні значення відсутні) за рівнем прояву особистісних рис у сприйнятті себе як військовослужбовця, а отже, у них ще не сформоване усвідомлення себе як військовослужбовця. Військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби більш схильні усвідомлювати себе як нероздратованих та не метушливих, а навпаки, більш стриманих, врівноважених, схильних приймати більш виважені рішення.

Військовослужбовці з досвідом строкової служби усвідомлюють себе як військового з більш сформованими особистісними рисами товарищкості та доброзичливості, ніж військовослужбовці з досвідом контрактної служби. Проте військовослужбовці-контрактники сприймають себе як військових більш сильних, добрих та чуйних, ніж військовослужбовці строкової служби. Також встановлено, що не залежно від досвіду служби військовослужбовці сприймають себе як військового, що приймає себе як особистість, усвідомлює себе, як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. В стресовій ситуації вважають, що схильні проявляти самоконтроль, чітко дотримуватися наказів керівництва, вміють мобілізуватися.

Статистично виявлено, що військовослужбовці без досвіду військової служби схильні усвідомлювати себе як менш сумлінного, діяльнісного, рішучого та впевнено військового, ніж військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби. Крім цього встановлено, що військовослужбовці з досвідом контрактної служби оцінюють себе як більш сильних військових, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби.

Мотиваційний компонент психологічної готовності до військової служби характеризується наступною динамікою: встановлено, що для військовослужбовці з досвідом строкової служби переважно притаманна внутрішня мотивація до військової діяльності. У військовослужбовців з досвідом строкової служби та без досвіду служби переважно притаманна зовнішня мотивація до військово-професійної діяльності. З'ясовано, що у військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає зовнішня позитивна мотивація, а у військовослужбовців без досвіду служби – зовнішня негативна мотивація.

Статистично встановлено, що у військовослужбовців з досвідом контрактної служби переважає внутрішня мотивація до військової

служби, ніж у військовослужбовців без досвіду та з досвідом строкової служби, а серед військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає кількість осіб з внутрішньою мотивацією до діяльності, ніж серед військовослужбовців без досвіду військової служби. Також статистично встановлено, що для військовослужбовців без досвіду військової служби більш характерно домінування зовнішньої мотивації до військової служби, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби, а для військовослужбовців з досвідом строкової служби більш характерно домінування зовнішня мотивація до військової служби, ніж серед контрактників. Крім цього статистично встановлено, що для військовослужбовців без досвіду служби властиво переважання зовнішньої негативної мотивації до військової служби, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби, а для військовослужбовців строкової служби частіше, ніж для військовослужбовців з досвідом контрактної служби.

## ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного аналізу та емпіричного дослідження динаміки готовності військових до служби в армії ми можемо зробити наступні висновки:

1. Здійснено загальнонауковий та загальнопсихологічний аналіз основних підходів до вивчення проблеми психологічної готовності особистості до діяльності. Теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності до діяльності свідчить про її багатоманітність та неоднозначність тлумачень. Готовність до професійної діяльності досліджується на основі таких підходів, як: функціональний та особистісний. Функціональний підхід розглядає готовність як певний стан психічних функцій людини, в межах якого психологічна готовність характеризується як певний психічний стан, що є умовою високих результатів, досягнень під час виконання того чи іншого виду діяльності. Особистісний – як набір індивідуально-особистісних якостей, який включає в себе пізнавальний, мотиваційний і вольовий компоненти та зумовлений характером виконуваної діяльності.

Психологічна готовність є специфічним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Залежно від підходу до визначення поняття «психологічна готовність» дослідниками виділяється різна її структура, основні компоненти та різні засади її формування.

2. Військова діяльність вимагає від особистості військовослужбовця високого рівня розвитку психологічної готовності, сформованості спеціальних здібностей, властивостей, якостей. Вона специфічна за своєю структурою, за своїми цілями, мотивами, засобами, способам і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами здійснення.

Характеризується високою динамікою, напруженістю, невизначеністю та новизною ситуації, суперечливістю інформації, загрозою здоров'ю, дефіцитом часу тощо. Зазначені фактори виступають джерелом психічної напруженості і вимагають від всіх сфер особистості військовослужбовця достатньо високого рівня розвитку.

3. Досліджуючи динаміку психологічної готовності військовослужбовців до військової діяльності взято за основу структуру готовності особистості до діяльності О. Тарновської, яка виділила когнітивний (раціональна оцінка себе як військовослужбовця), емоційно-вольовий (відображає емоційну стійкість, рівень вольової саморегуляції), мотиваційний (система мотивів, що скеровує особистість до діяльності) та особистісний (комплекс особистісних рис особистості, що сприяють ефективній військово-професійній діяльності) компоненти.

Встановлено особливості динаміки емоційно-вольового компонента психологічної готовності до військової служби: для військовослужбовців, які не мають досвіду військової служби, більш властиво наявність нервово-психічної нестійкості, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби. Однак військовослужбовці з досвідом контрактної служби є більш схильними до емоційного зриву, ніж військовослужбовці з досвідом строкової служби. Також встановлено, що військовослужбовці без досвіду військової служби мають нижчий рівень загальної саморегуляції, наполегливості та самовладання, ніж військовослужбовці із досвідом контрактної та строкової служби. Не виявлено розбіжностей за рівнем сформованості вольової саморегуляції, наполегливості, самовладання у військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби.

Вивчаючи динаміку особистісного компонента встановлено, що чим більший стаж військової служби, тим більш характерно для військовослужбовців екстравертованість, орієнтація на спілкування в колективі, потреба в спілкуванні, тим вищий рівень прояву



товариськості як особистісної риси. Встановлено, що для військовослужбовців з досвідом контрактної служби більш властиво проявляти відкритість та меншу схильність до депресивності, ніж для військовослужбовців без досвіду військової служби. З'ясовано, що для військовослужбовців без досвіду служби більш властиво проявляти невротичність, між військовослужбовцям з досвідом строкової та контрактної служби.

Когнітивний аспект психологічної готовності до військової служби характеризується наступною динамікою: військовослужбовці без досвіду військової служби схильні усвідомлювати себе як менш сумлінного, діяльнісного, рішучого та впевнено військового, ніж військовослужбовці з досвідом строкової та контрактної служби. А військовослужбовці з досвідом контрактної служби оцінюють себе як більш сильних військових, ніж військовослужбовці без досвіду військової служби.

Вивчаючи мотиваційний компонент психологічної готовності до військової служби встановлено, що у військовослужбовців з досвідом контрактної служби переважає внутрішня мотивація до військової служби, ніж у військовослужбовців без досвіду та з досвідом строкової служби, проте серед військовослужбовців з досвідом строкової служби переважає кількість осіб з внутрішньою мотивацією до діяльності, ніж серед військовослужбовців без досвіду військової служби. Для військовослужбовців без досвіду військової служби більш характерно домінування зовнішньої мотивації до військової служби, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової та контрактної служби, а для військовослужбовців з досвідом строкової служби більш характерно домінування зовнішня мотивація до військової служби, ніж серед контрактників. Крім цього встановлено, що для військовослужбовців без досвіду служби властиво переважання зовнішньої негативної мотивації до військової служби, ніж для військовослужбовців з досвідом строкової

та контрактної служби, а для військовослужбовців строкової служби частіше, ніж для військовослужбовців з досвідом контрактної служби.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В. І. Психологічний потенціал особистості у військовій сфері : структура і зміст. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Серія : Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 4 (38). С. 7-16.
2. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. 134 с.
3. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2001. 21 с.
4. Бондаренко Я. Г. Психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання професійних задач різного рівня складності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.06. Харків : ХНУВС, 2011. 26 с.
5. Бурлачук Л. Ф., Королев Д. К. Адаптація опросника для діагностики пяти факторов личности. *Вопросы психологии*. 2000. № 1. С. 126-134.
6. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: учебник для вузов. 2-е изд. СПб. : Питер, 2001. 384 с.
7. Гаврюшенко В. В. Спонукальна, когнітивна та регулятивна сторони взаємодії офіцерів у проблемних міжособистісних ситуаціях. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: педагогічні та психологічні науки*. 2011. № 57. С. 114– 118.

8. Гагдиш Д. Г., Магомедов Я. Д. Человек в экстремальных ситуациях. М. : Знание, 1991. 236 с.

9. Деркач А. А., Зазыкин В. Г. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях (психолого-акмеологические основы). М. : РАГС, 2003. 152 с.

10. Добрянський О. А. Емоційно-вольова готовність слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. Андрущенко В. П. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. №31 (55) С. 260–265.

11. Добрянський О. А. Когнітивна та операційно-процесуальна готовності слідчих до професійної діяльності. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. XII. Психологія творчості / відповід. ред. В. О. Моляко. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. Вип. 12. С. 135–141

12. Добрянський О. А. Особливості мотиваційної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький, 2010. С. 138–140.

13. Добрянський О. А. Формування психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. XII. Психологія творчості / за ред. С. Д. Максименка. К. : Фенікс, 2011. Вип. 13. С. 135–143.

14. Дружинин В. Н. Психология: учебник для гуманитарных вузов. СПб. : Питер, 2001. 656 с.

15. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск : БГУ им. В. И. Ленина, 1976. 175 с.

16. Жукова В. Ф. Психолого-педагогический анализ категории «психологическая готовность». *Известия Томского политехнического университета. Серия: Психологические науки*. 2012. Т. 320. № 6. С. 117-121.

17. Іванов Д. А., Нестеровська С. В., Лопін Є. Б. Виявлення найбільш значущих факторів ризику дезадаптаційних розладів у військовослужбовців строкової служби. *Психічне здоров'я*. 2005. № 4. С. 13-21.

18. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2002. 512 с.

19. Іщенко Д. В., Мірошніченко В. І. Мотиваційні аспекти навчальної діяльності старшокласників з формування готовності до військової служби за контрактом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Випуск 3. URL : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps\\_2013\\_3\\_8.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_3_8.pdf)

20. Кавуненко Н. В. Визначення змісту та структури особистісної готовності до професійної діяльності. *Студентський альманах : збірник магістерських робіт*. Інститут менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. 2012. №1. URL : <http://mp2.umo.edu.ua/wpcontent/uploads/2012/04/Кавуненко.pdf>.

21. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості : навч. пос. для студ. ВНЗ. К. : Либідь, 2007. 256 с.

22. Коваль Л. Г., Злепко С. М., Костішин С. В. Аналіз структури психологічної готовності молодих офіцерів Збройних сил України до професійної діяльності (за матеріалами літературних джерел). *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах (ВОТТП-2012)*: матеріали XI міжнародної науково-технічної конференції, м. Хмельницький, 5-8 червня 2012. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2012. С. 43-44.

23. Колесніченко О. С., Лиман А. А. Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної

Гвардії України до ризику. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 3. С. 153-158.

24. Колесніченко О. С. Формування емоційного компонента психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у працівників МНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Випуск 6. 2009. С. 52-61.

25. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. К. : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

26. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. К. : Ніка-Центр, 2006. 536 с.

27. Корчемный П. А. Военная психология: методология, теория, практика. М. : Воениздат., 2010. 340 с.

28. Косаревская Т. Е., Кутькина Р. Р. Психосемантический подход к исследованию индивидуального сознания: методические рекомендации. Витубск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2009. 61 с.

29. Кремень В. Г., Максименко С. Д., Олексієнко Б. М. Психологія професійної діяльності офіцера: підручник. Хмельницький: Видавництво Академії ПВУ, 2000. 488 с.

30. Кушель М. М. Рефлексивна детермінація процесу формування психологічної готовності викладача до педагогічної діяльності. *Вісник національної академії Державної прикордонної служби України*. 2009. Вип. 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps\\_2009\\_2\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2009_2_25).

31. Кучерявенко И. А. Проблема психологической готовности к профессиональной деятельности. *Молодой ученый*. 2011. №12. Т.2. С. 60-62.

32. Лазоренко О. В. Особливості змісту і структури психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах.

*Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. № 1 (66). 2013. С. 456-466.*

33. Максименко С. Л. Загальна психологія: навч. пос. для студ. ВНЗ. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Центр навч. літ-ри, 2004. 272 с.

34. Матохнюк Л. О. Аналіз структури психологічної готовності до професійної діяльності в науковій літературі. *Актуальні проблеми психологічної підготовки в системі вищої освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. С. 58-66.

35. Машук І. О. Формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України : дис. канд. психол. наук: 19. 00. 06. Київ, 2009. URL: <http://dissert.com.ua/content/352140.html>.

36. Методичний посібник підготовлений начальником психологічної служби полковником Гіндою І.В., старшим офіцером групи профілактики правопорушень підполковником Шепелевичем В.П. / під заг. ред. начальника Головного управління з гуманітарних питань та соціального захисту Збройних Сил – заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України генерал-майора Копаниці О.В. Київ, 2005. 77с.

37. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців Внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький : Нац. академії ДПСУ, 2006. 20 с.

38. Никадров В. В. Экспериментальная психология. Учебное пособие. СПб.: Речь, 2003. 480 с.

39. Нікітенко Г. О. Особливості мотиваційного компонента психологічної готовності військовослужбовців з різним досвідом служби. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення*

*особистості*: зб. наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 26-27 вересня 2019 року / ред. колегія: О. Є. Блинова, Н. І. Тавровецька. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 216-219.

40. Пампура І. І. Формування психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до ефективної діяльності в екстремальних ситуаціях. *Наука і правоохорона*. № 3 (21). 2013. С. 246-252.

41. Пасько О. М. Готовність як підґрунтя компетентності майбутніх працівників ОВС. *Наука і освіта*. 2013. № 5. С. 15-20.

42. Пасько О. М. Характеристика терміну «готовність» та її вплив на діяльність працівників міліції. *Научные исследования. Теория и практика*: материалы международной научно-практической конференции, г. Вроцлав, 29-31 августа 2012 года. Вроцлав, 2012. Ч. 3. С. 55-58.

43. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 20.02.02. Хмельницький : НАДПСУ, 2001. 16 с.

44. Платонов І. В. Структура психологічної готовності особистості до правоохоронної діяльності. *Психологія*. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. Вип. 11. С. 320-326.

45. Практикум по экспериментальной и практической психологии: учеб. пособие / Л. И. Вансовская, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; под ред. А. А. Крылова. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1997. 312 с.

46. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації: монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін. Х. : Національна акад. НГУ, 2016. 335 с.

47. Романова Е. С. Профессиональное становление и развитие с позиций дуального похода. *Системная психология и социология*. Т.1. №1. 2010. С. 43-57.
48. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2000. 712 с.
49. Рындина О. Г. Условия формирования психологической готовности к воинской службе. *Вестник психиатрии и психологии Чувашии*. 2007. № 3. С. 74-88.
50. Сафін О. Д. Психологічні особливості професійного самовизначення військовослужбовців-контрактників в процесі служби. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. К., 2012. Вип. 27. С.18-22.
51. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб. : Речь, 2006. 350 с.
52. Смирнова Б. А., Долгополова Е. В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Х. : Гуманитарный центр, 2007. 276 с.
53. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. К. : Академ-видав, 2006. 424 с.
54. Сторожук Н. А. Психологічні підходи до формування психологічної готовності молодих офіцерів Збройних сил України. *Вісник Національної академії оборони України : збірник наукових праць / голова ред. колег. В. Д. Радецький*. К. : НАОУ, 2009. Вип. 3 (11). С. 167–172.
55. Сторожук Н. А. Теоретико-методологічні підходи до аналізу психологічної готовності. *Вісник Національної академії оборони України: збірник наукових праць / голова ред. колег. В. Д. Радецький К.* : НАОУ, 2008. Вип. 3 (7). С. 107–111.
56. Сторожук Н. А. Характеристика структури психологічної готовності молодих офіцерів Збройних Сил України до службово-бойової діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії*



*Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки. № 49. 2009. С. 134– 138.*

57. Тімченко О. В. Екстремальна психологія: підручник. К.: Август Трейд, 2007. 502 с.

58. Тімченко О. В. Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстремальної дії в стані стресу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01. Х. : Харківський ун-т внутр. справ МВС України, 1996. 25 с.

59. Томчук М. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4. С. 41-46.

60. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності: монографія. Хмельницький : НВП «Еврика», 2003. 197 с.

61. Узнадзе Д. Психология установки. СПб.: Питер, 2001. 414 с.

62. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М. : Изд-во Института Психотерапии. 2002. 490 с.

63. Ягупов В.В. Військова й соціальна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. 522 с.

64. Ягупов В. В. Військова психологія. К.: Тандем, 2004. 656 с.

## ДОДАТКИ

Додаток А

### КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Голдаєва Анастасія Григорівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

**ЗАЯВЛЯЮ**, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

**УСВІДОМЛЮЮ**, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

\_\_\_\_\_

(дата)

\_\_\_\_\_

(підпис)

\_\_\_\_\_

Анастасія Голдаєва  
(ім'я, прізвище)